

Akademie věd
České republiky

Teze disertace
k získání vědeckého titulu „doktor věd“
ve skupině věd filologických

*Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní
Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR
(Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2021)*

Komise pro obhajoby doktorských disertací v oboru: Bohemistika

Jméno uchazeče: PhDr. Marcel Černý, Ph.D.

Pracoviště uchazeče: Slovanský ústav AV ČR

V Praze dne 29. dubna 2024

I. Předmět a metodologie bádání – výzkum česko-bulharských vztahů v minulosti

Česko-bulharské a bulharsko-české vztahy v průběhu staletí jsou stále aktuálním tématem pro odborníky zabývající se humanitními disciplínami, zejména slavisticky a balkanisticky orientovanou literární a historickou vědou s přesahy ke srovnávacím studiím kulturologickým, antropologickým a etnologickým či politologickým.

Disertace, která se uchází o získání vědeckého titulu „doktor věd“ (DSc.), je pojmenována stejně jako kolektivní monografie *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní* s upřesňujícím podtitulem *Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*, vydaná v roce 2021, avšak vzhledem k tomu, že jde o knihu několika autorů (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021¹), tvoří disertace **pouze kapitoly napsané Marcelem Černým** (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 9–25; 27–421; 683–705; 715–721).²

Publikace představuje jádro výzkumu tří na sebe navazujících česko-bulharských projektů, probíhajících v rámci bilaterální dohody mezi Akademii věd České republiky a Bulharskou akademií věd.

Výzkumný tým tvořila trojice autorů: dvou bohemisticky orientovaných historiček – Teodoričky Gotovské-Henze a Ljubomily Solenkovy – a literárněvědně orientovaného bulharisty a slavisty Marcela Černého; na jedné studii spolupracovala i literární historička Danuše Hronková (1930–2022).

Ač se všeobecně soudí, že **v letech 1945–1989** vzhledem ke společenské aktuálnosti studia vztahů mezi Československem a ostatními státy tzv. socialistického tábora vzniklo několik obsáhlejších prací, jež aspirovaly na to, být syntézami kontaktů mezi Čechy a Bulhary, nedokázaly tyto studie a monografie postihnout celé chronologické rozpětí vzájemných styků a trpěly **nedostatky zásadní povahy**. Jednak pro některá období byly vztahy skutečně podrobně a reprezentativně zmapovány, a tak často docházelo k **opakování a rozměňování** již

¹ ČERNÝ, Marcel – GOTOVSKA-HENZE, Teodorička – SOLENKOVA, Ljubomila: *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*. Ed. Marcel Černý, Božana Niševa. Práce Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., Nová řada, sv. 47. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2021, 765 s., ISBN 978-80-86420-66-0.

² O jednotlivých kapitolách bude podrobněji pojednáno níže; disertaci konkrétně tvoří tyto části (rozsah stran viz výše): úvodní přehled bádání za posledních cca 35 let *Na permanentní cestě za vzájemným pozná(vá)ním*; oddíl **Tematizace bulharství v uměleckých textech a česká recepce bulharské literatury**, sestávající z osmi kapitol: 1. *Na okraj jednoho česko-bulharského „nedorozumění“*, 2. *Fričova romantizující vize bulharského pohanství (Nad libretem k opeře F. Z. Skuherského Vladimír, bohův zvolenec)*, 3. *„Nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě...“ Počátky českého poznávání osobnosti a díla Petka Račova Slavejkova*, 4. *Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец (Богдан Попиванов) в светлината на преписката му (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хиландарец)* [bulharsky; překlad: Archimandrita Onufrij Popovič Chilendarec (Bogdan Popivanov) ve světle korespondence (O zapomenuté edici českého mnicha Sávy Chilandarce)], 5. *Bojan Penev a jeho kontakty s Čechami a českou kulturou* [tato kapitola vznikla ve spolupráci s Danuší Hronkovou], 6. *Кирил Христов – певец неудовлетворен, но неизпадащ в отчаяние... Към въпроса за ранната рецепция на творчеството му в Чехия (до 1918 г.)* [bulharsky; překlad: Kiril Christov – pěvec neuspokojený, leč nezoufající... K počátkům recepce jeho tvorby v Čechách (do r. 1918)], 7. *František Rut Tichý (Zdeněk Broman) – první překladatel a propagátor Javorovova díla v Čechách*, 8. *Athonské období Vladimíra Síse. Neznámé archivní materiály k životu a dílu perzekvovaného českého bulharisty*; k nim se tematicky váže i studie k poprvé moderně reeditované mapě 9. *Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stojanova z roku 1863 (Komentář k obrazové příloze)*; disertaci uzavírá shrnutí výsledků výzkumu *Závěr*.

známých faktů, zatímco však současně řada témat byla jen povrchně odbyta, anebo dokonce záměrně **marginalizována, přehlížena** či **tabuizována**, jednak bylo celkové pojetí, kontext a hodnocení těchto styků výrazně poznamenáno dobovou společenskou atmosférou, a tím i panujícím badatelským přístupem a vyžadovanou marxisticko-leninskou metodologií. Markantním příkladem dějinného střetu silné osobnosti s poválečnou totalitní mocí, jenž se negativně odrazil i v „socialisticky“ pojatém výkladu binárních styků, je tragický příběh umlčovaného bulharisty Vladimíra Síse, který roku 1958 zemřel jako politický vězeň v Leopoldově, a rušivě nápadné je rovněž obecné **podceňování** všech „málo progresivních“ a **nelevicově uvažujících** propagátorů bulharské literatury a kultury v českém prostředí – např. Františka Tichého alias Zdeňka Bromana, Vladislava Šaka, Alfréda Rudolfa a mnohých jiných; dokonce ani takové ústřední osobnosti meziválečné české bulharistiky, jakou byl Josef Páta (srov. Hronková 1988; Černý 2013), se doposud nedostalo objektivního a náležitě komplexního ocenění, jaké mu mj. též jakožto průkopníkovi univerzitní bulharistiky přísluší. A tak jedinou popřevratovou syntézou je přehledný nástin (spíše osnova neexistující monografie či komentovaná bibliografie než skutečné syntetizující dějiny) *Česko-bulharské vztahy* z pera Jana Rychlíka, Vladimíra Penčeva a Miroslava Kouby (Rychlík – Penčev – Kouba 2010; též anglicky Rychlík – Penchev – Kouba 2019), opomeneme-li dvě syntetizující tematicky blízké studie, věnované podílu bulharské kultury na českém literárním vývoji za obrození (Kříž 1999) a od 80. let 19. století do vzniku ČSR (Hronková 1999) (srov. též níže).

Ve starších monografiích českých autorů – z dobově zatížených jmenujme alespoň *Z dějin česko-bulharských kulturních styků* (Urban 1957) Zdeňka Urbana, kolektivní *Dějiny československo-bulharských vztahů* (Amort – Havránková 1980) nebo knihy Čestmíra Amorta *Pokrokové tradice československo-bulharského přátelství* (Amort 1978) a *Dějiny Bulharska* (Amort 1980) – je tudíž v poválečném období (do roku 1989) vsudypřítomna **ideologizace posuzované problematiky**, její klasifikace přiřazující zkoumanou materii buď k jevům pokrokovým, žádoucím, a proto zhusta nadhodnocovaným, zveličovaným a protežovaným, anebo k jevům regresivním, nezdravým, až úpadkovým, a proto nejednou neoprávněně odsuzovaným, zamlčovaným či přinejmenším dezinterpretovaným a upozadovaným. Aby tyto vztahy mohly být náležitě analyzovány a vyhodnoceny, je velmi důležité zapojovat je do obecnějšího rámce evropských myšlenkových proudů a koncepcí v průběhu 19. a 20. století, nesmějí se opomíjet ani jejich širší dobové souvislosti s literárním, kulturním i společenským životem a je třeba na ně pohlížet bez předpojatosti a předsudečnosti.³

Přelom 80. a 90. let 20. století přinesl několik zásadních publikací k tématu, z nichž se sluší jmenovat záslužný soubor biografických portrétů několika předních Nebulharů, kteří se zasloužili o kulturní a vědecký rozvoj země *Чужденци – просветни дейци в България* ([Cizinci – osvětoví činitelé v Bulharsku⁴] Пенев – Петров 1988) z pera Angela Peneva a Petra Petrova, přehledně uspořádanou a fundovaně komentovanou bibliografii *Úvod do bulharistiky. Průvodce po dějinách*

³ Existovaly však i čestné výjimky, jako např. studie Věnceslavy Bechyňové, Růženy Havránkové, již zmiňované D. Hronkové nebo slovenského bulharisty Jána Košky, jichž při svém výzkumu překračujícím rámce předkládané disertace hojně využíval i autor těchto tezí.

⁴ Vzhledem k účelu tezí, které jsou určeny i pro nebulharisty, jsou všechny bulharské názvy a citáty přeloženy do češtiny.

česko-bulharských vztahů Velička Todorova (Todorov 1991);⁵ dále slovníkově uspořádané vademecum *Прага и българската филология* ([Praha a bulharská filologie] Урбан – Ржехачек 1992) Zdeňka Urbana a Luboše Řeháčka, faktograficky hutnou syntézu bulharsko-českých folkloristických vztahů za obrození *Българо-чешки фолклористични контакти през Възраждането (60-те и 70-те години на XIX век)* od Vladimira Penčeva ([Bulharsko-české folkloristické kontakty za obrození (60. a 70. léta 19. století)] Пенчев 1994),⁶ imagologicky koncipovanou monografii *Чешки страници за Шумен през Възраждането* ([České stránky o Šumenu za obrození] Урбан – Вачкова 1995) Z. Urbana a Kiny Vačkovy, fundamentální trojsvazkový sborník *Чехи в България. История и типология на една цивилизаторска роля I–III.* ([Češi a Bulharsko. Dějiny a typologie jedné civilizátorské úlohy I–III.] Тодоров 1995–1999) vznikající pod vedením již citovaného V. Todorova, regionalisticky pojatá historická práce *Чехи и чешки възпитаници във Варна* ([Češi a čeští odchovanci ve Varně] Стоева 1997) Christiny Stojevy, „obousměrně“ zaměřené publikace *Чехи в България и българи в Чехия. Етносоциални и културноантропологични модели. Литературоведски и лингвистични аспекти* ([Češi v Bulharsku a Bulhaři v Čechách. Etnosociální a kulturněantropologické modely. Literárněvědné a jazykovědné aspekty] Вачкова 1998) a *Културната интеграция между чехи и българи в европейската традиция* ([Kulturní integrace mezi Čechy a Bulhary v evropské tradici] Овчаров 2000), první polistopadovou (dvoudílnou) syntézu bulharské kulturní přítomnosti v českém životě do vzniku ČSR z pera Vladimíra Kříže (Kříž 1999) a D. Hronkové (Hronková 1999), konferenční sborník *„Световност, демокрация, малки народи“* ([„Světovost, demokracie, malé národy“] Димитрова 2000), připomínající 150 let od narození T. G. Masaryka a 120 let od narození Dimitra Michalčeva, či kolektivní kompendium *Antropologie dialogu. Souznění a nedorozumění mezi Čechy a Bulhary* (Moravcová 2000), rozkrývající některé tabuizované náměty a střety ve vzájemných vztazích. A ze samého konce 20. století pochází i zásadní historiografická syntetická rukověť *Dějiny Bulharska* (Rychlík 2000; 2. vydání 2002; 3. vydání 2016) Jana Rychlíka, nahrazující starší práci Amortovu.

Stykové problematice byla věnována soustavná pozornost zejména **od počátku nového tisíciletí**. Herec a politik Javor Milušev se v knize *Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденската България* ([České profily ve společenském rozvoji poosvobozenického Bulharska] Милушев 2005; 2. vydání 2009) zabýval účastí českých právníků v bulharském poosvobozenickém soudnictví zejména na příkladu dvou klíčových osobností – Rudolfa Thurn-Taxise a Antona (Antonína) Bernkopfa. Komentovaný, popularizačně zaměřený diptych *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů I–II.* (Hronková – Motejlová-Manolova – Mandažieva 2005–2007), koncipovaný jako komentovaná antologie příznačných textů, připravily D. Hronková, Eli Mandažieva a Marija Motejlová-Manolova. Za přelomový lze označit soubor

⁵ Mj. též autora dvou imagologických, metodologicky podnětných monografií k tématu: *Чешкият сюжет. Чехия и чехите в българската литература* ([Český námět. Čechy a Češi v bulharské literatuře] Тодоров 1992) a *Български топови в чешки текстове* ([Bulharská topoi v českých textech] Тодоров 1996: 12–68).

⁶ Impulsem k této práci V. Penčevovi bylo redigování bulharské verze připravované, leč nakonec nevydané knihy Antonína Robka *Чешката наука и етнографията на българите* [Česká věda a etnografie Bulharů], jejíž rukopis by patrně stál za zveřejnění i dnes (Пенчев 1999: 131, 133–139).

konferenčních příspěvků *Владимир Сис и България* ([Vladimír Sís a Bulharsko] Златева 2006) připravený Ani Zlatevou, který se poprvé pokusil rehabilitovat zatracovanou osobnost již připomenuté oběti komunistického režimu – novináře a spisovatele Vladimíra Síse. Podobný rehabilitačním patosem vyniká i pionýrská „biobibliografie“ prvního bulharského literárněvědného bohemisty Borise Jocova *Борис Йоцов. Биобиблиография* ([Boris Jocov. Biobibliografie] Дамянова – Георгиева 2018), v roce 1945 popraveného za „fašistickou politickou minulost“ a následně (v letech tzv. socialismu) systematicky vytěšňovaného z povědomí laické i vědecké veřejnosti. To se projevovalo tím, že jeho příspěvky se nesměly v odborných studiích zmiňovat ani citovat, ač výsledky jeho bádání si někteří bulharští slavisté neeticky přivlastňovali (srov. Балабанова 2014, Černý 2020).

Roli představitelů české inteligence v Bulharsku posledních desetiletí 19. století se pokusily zmapovat dvě obdobně zaměřené kolektivní monografie *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození* (Černý – Grigorov 2008) a *Чехи в България. Ролята на чешкото присъствие в Българското национално възраждане* ([Češi v Bulharsku. Úloha české přítomnosti v bulharském národním obrození] Чехи в България 2009). Podíl českých odborníků (Theodora Monina, Františka Vítězslava Splítka, Vladislava Šaka a Antonína Václava Šourka) na formování bulharské středoškolské a univerzitní matematiky sledovala Martina Bečvářová v *Českých kořenech bulharské matematiky* (Bečvářová 2009). Objevily se i nové práce zasvěcené životu a dílu významného meziválečného bulharisty a sorabisty Josefa Páty (Dorovský 2003; Соленкова 2012a; Соленкова 2012b; Černý 2013) a dalším již trvale přítomným představitelům vzájemných vztahů, např. Josefu Meis(s)neru-Milanovičovi (Готовска-Хенце 2018a). Fenomén vzájemného vystěhovalectví mezi Čechami, Slovenskem a Bulharskem teoreticky osvětlil Vladimír Penčev v českém spise *Po serpentínách sebezpoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice* (Penčev 2012). Jeho cenná monografie navazuje na průkopnickou práci autorského kolektivu Pobratim (mimo Penčeva jej tvoří Mirjam Moravcová, Zdeněk Urban, Katja Michajlova a Veličko Svetoslavov [Todorov]) *Българи по чешките земи* z roku 1994 ([Bulhaři v českých zemích] Побратим 1994).

Hned v několika etnologicky a antropologicky zaměřených monografiích Neca Petkova Necova, Marka Jakoubka, Lenky Budilové (Jakoubkové), Gabriely Fatkové a již vícekrát zmiňovaného V. Penčeva byla zachycena historie české evangelické komunity ve vsi Vojvodovo v severozápadním Bulharsku (podrobněji viz Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 13). Kapitoly o historii české a slovenské komunity v Bulharsku M. Jakoubek a V. Penčev vetkli do knihy *Češi a Slováci v Bulharsku. Příspěvky ke studiu české, slovenské a československé krajanské přítomnosti v bulharských zemích* (Jakoubek – Penčev 2022).

Genderové aspekty zohledňuje popularizační soubor (zvláštní příloha pražského menšinového časopisu *Българи*) ženských literárních podobizen – *Жената като феномен в българо-чешката взаимност (средата на XIX – средата на XX в.)* ([Žena jako fenomén v bulharsko-české vzájemnosti (polovina 19. – polovina 20. století)] Соленкова 2011). Poetikou literatury bulharského národního obrození na pozadí recepce evropského romantismu a v konfrontaci s ostatními slovanskými (a zčásti též neslovanskými) literaturami Balkánu se detailně zabývá kolektivní kompendium *Počátky novodobých literatur a metamorfózy romantismu u jižních Slovanů, Rumunů a Albánců* (pro bulharský kontext jsou relevantní kapitoly *Počátky novobulharské literatury – období národního obrození*

[Černý 2015a] a *Specifická literární situace Makedonie v průběhu 19. století* [Černý 2015b]). O široký záběr působnosti českých odborníků a umělců v Bulharsku se pokusila Valentina Vărbanova v mnohoslibně nazvaném spise *Чешки приноси в културно-историческото наследство на България 1878–1940* ([České přínosy v kulturně-historickém dědictví Bulharska 1878–1940] Върбанова 2018), avšak kompilativní ráz výkladu, neschopnost rozlišovat zásadní osobnosti od marginálních a nedostatečná znalost terminologie, historických a kulturních vazeb i samotné češtiny způsobily, že faktograficky je kniha nespolehlivá a zavádějící.⁷ Ostatně syntézu výseče této obsáhlé problematiky přednedávnem mnohem pečlivěji vypracoval historik Pavel Zeman ve své doktorské disertaci *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1912. Život a práce českých učitelů* (Zeman 2019).

Z historiografické produkce je třeba ještě upozornit na přehled českých dějin pro Bulhary *История на Чехия* ([Dějiny Čech] Рихлик – Пенчев 2010) z pera J. Rychlíka a V. Penčeva, na kolektivní monografii *Mezi Vídní a Cařihradem I. Utváření balkánských národů* (Rychlík 2009), v níž je moderní etnogeneze Bulharů zachycena v bezprostřední souvislosti s procesem utváření identit ostatních národů etnicky pestré Osmanské říše, či na pokračování tohoto výzkumného projektu *Formování moderních národů ve střední a východní Evropě v 19. a 20. století* (Vašek – Rychlík 2010), vzniklého spoluprací českých a bulharských odborníků a rozšířeného o zorný úhel konfrontující dění na Balkáně s obdobnými procesy probíhajícími ve střední Evropě. Chronologickým posunem do neklidného 20. století, při zachování stálého zřetele k celobalkánskému kontextu a k rozporuplnému dědictví mnohonárodnostního osmanského impéria, na předchozí dvě monografie navazuje a svým způsobem je završuje kniha *Mezi Terstem a Istanbulem. Balkánské národy ve 20. století* (Rychlík 2020).

Knižní publikace by bylo možno doplnit celou řadou tematických čísel odborných periodik,⁸ statí časopiseckých či sborníkových, avšak vyčerpávající bibliografie není účelem tohoto retrospektivně-bilančního přehledu. Podstatný je **rys novátorství a průkopnictví**, snaha osvětlit „**bílá místa**“ a **tabuizovaná témata** ve vlastních vztazích, což jsou pohnutky stále aktuální a inspirativní.

Předkládaná disertace se do tohoto kontextu vpojuje jak **různorodostí témat** zpracovávaných v jednotlivých kapitolách, tak svým **interdisciplinárním přístupem**, opřeným o **heuristiku** a následnou **kritickou analýzu** výsledků důkladného pramenného a archivního studia, kombinující metody **literárněhistorické** i

⁷ Monografie aspiruje na práci z oblasti vzájemných vztahů s největším počtem faktických chyb, překlepů, anekdotických lapsů i zcela nesmyslných údajů, např. že český král „Borivoja“ měl syna „Sptihněva“, že se v 10. století pilně překládalo z latiny do češtiny, že J. J. Strossmayer byl český biskup, že česká ves v Bulharsku se jmenovala Vojvodino (místo náležitého Vojvodovo) nebo že „slovanský spolek Sv. družba sv. Mohora“ [tj. sv. Hermagora] vznikl roku 1852 v „českém městě Celovec“. Podobných „informací“ je několik na každé straně...

⁸ Jen namátkou – kromě bezmála tří desítek ročníků sofijského bohemisticko-bulharistického popularizačního periodika *Ното bohemicus* – lze doplnit speciální čísla některých vědeckých časopisů, např. plovdivských *Научни трудове на ПУ – Филологически факултет* (Чешко-български колоквиум, Прага 23–24 май 2005 г. [Česko-bulharské kolokvium, Praha 23.–24. května 2005], 2005/43, kn. 1, сб. Б) či *Славянски диалози* (česká čísla 2010/10–11 a 2016/17), sofijských *Исторически преглед* 2014/5–6 (dvojčíslo s oddílem věnovaným K. Jirečkovi) či *Език и литература* 2015/1–2 (Българистика в Чехия, бохемистика в България [Bulharistika v Česku, bohemistika v Bulharsku]) nebo pražských *Český lid. Etnologický časopis* 2008/2 (monotematické česko-bulharské číslo), *Studia ethnologica Pragensia* 2016/2 (Bulharsko (nejen) v etnologické perspektivě), *Slavia* 2016/1 (monotematické česko-bulharské číslo), *Studia ethnologica Pragensia* 2020/2 (číslo o vzájemných vztazích) aj.

historickovědní, přičemž v každé kapitole převažuje jiné hledisko a podle zkoumaného předmětu dochází k zapojení různých metod bádání s přesahy k muzikologii, folkloristice, dějinám slavistiky, literární komparatistice a balkanistice, translatologii, historické geografii či kulturním a církevním dějinám. Jednotlivé kapitoly často přinášejí zcela nový, doposud **neznámý materiál**, který je v komentářích podrobně **interpretován** a zhusta i **editován**: poprvé jsou tak vydávány zlomky korespondence, zapadlé recenzní glosy, mapa, kompletní operní libreto, úryvek z rukopisné odborné rozpravy apod.; bohatě je citováno zejména z textů uveřejněných pouze v dobových, často těžko přístupných periodikách – takové edice sice nejsou prvoedicemi, ale mají svůj význam např. při analýzách uměleckého překladu, kdy jsou české verze srovnávány s bulharským originálem.

II. Motivace, cíle a všeobecná charakteristika disertace

S ohledem na doposud nedostatečně zpracované dějiny vzájemných česko-bulharských vztahů autor disertace jednak **kontinuálně pokračuje ve svých dosavadních kontaktologických výzkumech** (otázky spjaté s českou recepcí bulharského písemnictví, s pobyty Bulharů v Čechách, se závažnými překladatelskými počiny či se vzájemnými styky vědeckými), jednak se zaměřuje na **opomíjenou a přehlíženou problematiku** (ať už proto, že materiál zůstával výzkumnými pracovníky nepovšimnut ležet v archivech, anebo proto, že témata byla do roku 1989 považována za ideově závadná, a tudíž ideologizovanou slavistikou i bulharistikou ignorována či dezinterpretována).

Disertace *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní* se po přehledovém úvodu *Na permanentní cestě za vzájemným pozná(vá)ním* v celkem devíti různě zaměřených a rozsahově nesouměrných kapitolách zabývá vybranou **konfrontativně-komparativní problematikou**, jejíž v širokém kontextu ukotvené a osvětlené souvislosti směřují k hlubšímu poznání nových kontaktologických momentů a skutečností. Tímto způsobem např. dochází k **demytizaci a rehabilitaci** některých doposud démonizovaných a stigmatizovaných osobností vzájemných styků (Georgiho N. Bakardžieva, Vladimíra Síse, Vladislava Šaka aj.).

Autor předkládané disertace se nejprve zamýšlí nad opomíjeným žánrem **operního libreta**, připomínáje Macháčkův překlad textu *Elisena, kněžna volharská* (1827), zhudebněného J. J. Röslerem, a Fričovu českou verzi libreta *Vladimír, bohův zvolenec* (1863), k němuž hudbu zkomponoval F. Z. Skuherský. Rozvahy nad literární povahou libret, jejich dějem, formálním zpracováním i nad vlastním hudebním životem v podobě scénicky uváděných zpěvoher umožňují začlenit tyto texty do množiny českých děl s bulharskými syžety a upozornit na specifické vlastnosti těchto literárně-jevištních útvarů, jež sehrály svou jedinečnou úlohu v rámci vzájemných vztahů. V této spojitosti je i poprvé upozorněno na průkopnické (byť nevydané) pojednání G. N. Bakardžieva *Česko-bulharské styky v hudbě* (1951).

Na dvě **postavy bulharského obrození**, osudy i významem značně odlišné – slavného **básníka a národního tribuna Petka R. Slavejkova** a pozapomenutého **archimandritu Onufrije Popoviče Chilendarce** –, jsou soustředěny kapitoly „*Nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě...*“ *Počátky českého poznávání osobnosti a díla Petka Račova Slavejkova* a bulharsky psaná *Archimandrita Onufrij Popovič Chilendarec (Bogdan Popivanov) ve světle korespondence (O zapomenuté edici českého mnicha Sávy Chilendarce)*. Zvláštní pozornost je pak ještě věnována zájmům **literárního historika Bojana Peneva** o

českou kulturu a jeho kontaktům s českými vědci (tato kapitola vznikla ve spolupráci s D. Hronkovou) a problematice českého poznávání díla **Kirila Christova**, „pěvce neuspokojeného, leč nezoufajícího...“ (kapitola je psána bulharsky). Předposlední dvě kapitoly disertace připomínají osobnost **Františka Ruta Tichého** (známějšího pod pseudonymem Zdeněk Broman), prvního českého **překladače díla Peja K. Javorova**, a konečně také postavu již zmiňovaného **novináře a bulharofila Vladimíra Síse**, který prožil část života (1909–1912) **na Athosu** jako mnich Chilendarského kláštera a později proslul jako oceňovaný spisovatel a znalec poměrů na Balkáně. Poslední kapitola *Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stojanova z roku 1863 (Komentář k obrazové příloze)* je **zevrubným výkladem o významu mapy Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jonské ostrovy** (Praha 1863), připravené během pražského pobytu (1858–1868) tohoto bulharského obrozence, nejen pro bilaterální styky, ale rovněž pro rodící se bulharskou kartografii.

III. Podrobnější charakteristika výzkumu

Jádro disertace se zabývá především **tematizací bulharství** v českých psaných textech umělecké povahy a otázkami **literární recepce bulharské literatury v českém prostředí**. Bádání o bulharských námětech a „*obecných místech*“ (*loci communes, topoi*) v české literatuře má poměrně dlouhou tradici a patří ke klasickým tématům česko-bulharských kulturních vztahů (metodologickou základnu dal topologii Ernsts Robert Curtius monografií *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* [1948], česky *Evropská literatura a latinský středověk* [Curtius 1998]).

Na úrovni českého písemnictví (tedy nikoli umělecké, esteticky zaměřené literární produkce) se bulharská *topoi* objevují již od středověku – počínaje cyrilometodějskou tradicí v českém, latinsky, staroslověnsky i staročesky psaném písemnictví, která se soustřeďuje zejména na zakladatelskou úlohu obou věrozvěstů a na historickou reflexi jejich kulturního dědictví. V období do 18. století jsou to ještě zejména cestopisy (Václav Vratislav z Mitrovic, Martin Kabátník), různorodá barokní spisba (nábožensko-publicistická produkce písmáckého rázu, tedy tvorba vesměs neumělecká) a některá díla kronikářská a historiografická. Od přelomu 18. a 19. století Bulharsko vědecky objevuje zpočátku v němčině, následně i v češtině pěstovaná **slavistika** (Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík, Václav Hanka, František Ladislav Čelakovský, Ignác Jan Hanuš, Martin Hattala, Konstantin Jireček aj.).

Tradičně se tvrdí (Георгиев 1976: 74; Amort – Havránková 1980: 34; Urban 1988: 22), že v uměleckých textech (v jazykově české slavistice patří prvenství V. Hankovi⁹) je bulharský námět poprvé tematizován v českém překladu původně německého libreta k opeře *Elisena, kněžna volharská* (1827). Jedná se však o „nedorozumění“ zvláštního druhu, jehož příčinou byla tehdejší naprostá neznámost a exotičnost Bulharska jak v českém, tak i evropském duchovním prostoru.

⁹ Václav Hanka již roku 1818 publikoval český výtah *Krátká historie slovanských národů starých časů*, sestavený z několika přehledných nástinů dějin jednotlivých slovanských národů ve středověku, jak je podal jeden z průkopníků konceptu německé romantické historiografie Friedrich Christian Rühls (1781–1820) ve spise *Handbuch der Geschichte des Mittelalters* (1816). Jedna z kapitol byla věnována kapitole o Bulharech, vůbec prvnímu odbornému bulharistickému textu v českém jazyce (podrobněji srov. Черни 2015).

1. Na okraj jednoho česko-bulharského „nedorozumění“
(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 29–45)

Opery vstupují do dějin literárních vztahů dvou kultur zřídka. Je to dáno obecným zdůrazňováním hudební složky operního díla, v jehož důsledku bývá libreto chápáno jako žánr z uměleckého, a tudíž rovněž literárního hlediska okrajový a vzhledem k nutnosti scénického anebo alespoň koncertního provedení nesamostatný, neplnohodnotný.

Dnes již zapomenuté opeře *Elisene, Prinzessin von Bulgarien*,¹⁰ jejímiž autory byli libretista Ignaz Franz Castelli (1781–1862) podle melodramatu *La Forêt d'Hermanstadt, ou la Fausse époque* (1805) francouzského dramatika Louis-Charlese Caignieze (1756–1842) (o něm viz Tumfart 1996) a v Praze působící hudební skladatel Joannes Josephus (Jan Josef) Rösler (1771–1812),¹¹ se takový vstup podařil. Ovšem nikoli v kontextu německo-bulharském, do něhož mohla *Elisene* hypoteticky vstoupit jako (alespoň názvem) první „bulharská“ opera a zároveň jako první německá novinka domácího skladatele v okamžiku, kdy v roce 1807 v Praze doposud kralující operu italskou vystřídala rázně nastupující opera německá, nýbrž o dvě desetiletí později ve svém českém obrozenském „vzdělání“, tj. adaptaci.

Českou podobu opera dostala díky průkopníkovi českého překladu operních libret, dramatikovi a básníkovi Simeonu Karlu Macháčkovi (1799–1846). Její titul zněl *Elisena, kněžna volharská*¹² a pod tímto názvem byla uvedena 28. září (a 9. prosince) 1827 ve Stavovském divadle. **Zčešťování operních libret** se v divadelní praxi začalo systematictěji uplatňovat až po roce 1824 jako součást konkurenčního souputnictví s němčinou (zpěvnost a libozvučnost češtiny) i jako příspěvek do diskuse o českou časomíru (relevantnost kvantity pro délku či krátkost hudebního tónu). Macháčkovy překlady – kupř. libreta k *Švýcarské rodině* (1824, hudba J. Weigl), *Vodaři* (1824, L. Cherubini), *Donu Juanovi* (1825, W. A. Mozart), *Lazebníkovi sevillskému* (1825, G. Rossini) a *Othellovi* (1827, G. Rossini) vyšla dokonce tiskem a Macháček uvažoval i o překladu libreta k Weberově opeře s dnes ustáleným titulem *Čarostřelec* (Freischütz), kterou hodlal přeložit jako *Okouzlené kulky* (srov. Pešek 1906: 19) – byly vytvářeny převážně podle principu časoměrné prozodie a oceňoval je Josef Jungmann i pozdější hodnotitelé Macháčkových překladů, např. Vojtěch Jirát (srov. Jirát 1938: 76).

V česko-bulharských i bulharsko-slovanských stykových pracích syntetického charakteru¹³ byla *Elisena* obecně chápána jako důkaz Macháčkova raného zájmu o Bulhary (Георгиев 1976: 74) či jako vůbec „jedna z prvních českých her se slovanskou tematikou“ (Amort – Havránková 1980: 34), vedle českého uvedení opery německého skladatele Gottloba Benedicta Biereye (1772–1840) *Wladimir, Fürst von Nowogrod*,¹⁴ avšak údaje o českém provozování *Eliseny* byly značně konfušní (české uvedení opery je zaměňováno

¹⁰ Premiéra německé verze ve Stavovském divadle v Praze 18. října 1807; nové nastudování 1809; poslední nastudování 20. dubna 1815.

¹¹ Nejnověji jeho biografii shrnuje heslo Jiřího Mikuláše Rösler, *Jan Joseph* (Mikuláš 2007: 502–503) – tam je jako datum úmrtí uvedeno 29. 1. 1813, podle matriky dostupné na internetu má však být 28. 1. 1812 (heslo Wikipedie Rösler 2022).

¹² Macháčkův překlad libreta je zachován pouze v rukopise (divadelní oddělení Národního muzea, sign. 901); figuruje v něm variantní název *Elizena, princezna volhařská*; pro český název opery je použito unifikované podoby *Elisena*, neboť takto je titul znám i v odborné literatuře.

¹³ Jako první na operu v bulharistickém kontextu upozornil již počátkem 50. let minulého století Georgi Nikolov Bakardžiev, užívající pseudonymu Jantarský/Янтарски (1905–1976), v pojednání *Česko-bulharské styky v hudbě* (Bakardžiev 1951). Tato práce, čítající cca 130 strojopisných stran, však zůstala v rukopise a pro vědeckou veřejnost byla objevena teprve nedávno (podrobněji viz Černý 2018). V příloze k této kapitole (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 42–45) je poprvé vydán úryvek z nevydané práce *Česko-bulharské styky v hudbě* (1951) G. N. Bakardžieva, hodnotící význam této opery ve vzájemných vztazích.

¹⁴ Německá premiéra se uskutečnila 25. listopadu 1807 ve Vídni a 1809 v Praze; Macháček dal opeře český titul *Vladimír, kníže novgorodský*, premiéra 26. října 1828 ve Stavovském divadle. Český překlad libreta Matthäuse Stegmayera tiskem nevyšel.

s pozdějšími inscenacemi činohry podobného názvu; viz Amort – Havránková 1980: 34; Urban 1988: 22).

UVĚDOMÍME-LI SI tehdejší exotičnost bulharských reálií v české obrozenské společnosti, mohli bychom se domnívat, že jde zřejmě o **první českou** (jazykově českou) **hru s bulharským námětem**. Díky diplomové práci Jaroslava Vašíčka *Röslerova opera „Elisena, princezna bulharská“ (1807)* (Vašíček 2001) můžeme tuto nadnesenou, a jak ukáží dále, nepravdivou charakteristiku uvést na pravou míru.

Vlastní děj „bulharské“ opery *Elisena* nemá se „slovanskou tematikou“ ani vzdáleně vůbec nic společného. Jak konstatoval J. Vašíček, o českém představení dobové prameny nic nevyprávějí, o scéně nebo odezvě u publika a kritiky není žádná zmínka a opera byla reprízována pouze jednou, poněvadž „zde není motiv, na který by mohlo reagovat vlastenecké publikum“ (Vašíček 2001: 89). Jde o typickou ukázkou **rytířské hry**, tzv. rytírny, s plytce načrtnutým milostným příběhem, sestaveným ze scén vypočítavého intrikářství, falešných záměn identity, podlých úkladů, nedokonaných vražd a nakonec i po zásluze naplněné lásky a potrestaných viníků. Jednotlivé postavy jsou jen hrubě nadhozeny a lze je povětšinou rozdělit na ústřední milostnou dvojici, jí se do cesty stavící škůdce a epizodní dobráčky, kteří napomohou provést zrazenou Elisenu, prostou jakýchkoli bulharských – ať už etnicky, nebo alespoň geograficky zbarvených – atributů, celým dějem více méně bez úhony. Synopse libreta v Macháčkově překladu je následující:¹⁵ Sedmíhradský vojvoda Emeryk si má vzít bulharskou princeznu Elisenu, ovšem na vojvodu si myslí i Olfrýda, sestra vojvodova oblíbence Osvalda. Poněvadž Elisenu nikdo nezná, rozhodnou se oba sourozenci princeznu zabít, aby mohla Olfrýda zaujmout její místo. Nájemní vrazi Barčaj a Borych se však nad ubohou dívkou (netušíce, že je to princezna) slitují a nechají ji uprchnout. Eliseny se ujme hospodský Jejsa se svou ženou Alžbětou. Při vojvodově návštěvě Jejsovy hospody poznává Olfrýda v děvečce Elisenu, kterou pokládala za již jednou provždy odstraněnou. Vojvodu Emeryka k hospodské posluhovačce poutá zvláštní cit, a když se naskytne příležitost, vyzná jí lásku. Princezna mu vyjeví, jak byl oklamán, neboť ona je pravou Elisenu. Olfrýda a Osvald jsou uvrženi do žaláře a závěrečný sbor opěvuje spravedlnost, která přeje poctivým a trpělivým: „Hodný se často potlačívá, / zlostníci nádherně se dmou. / Vždy však se sláva navracívá, hodného věnčíc odměnou!“

Zdeněk Urban se mylně domníval, že komponista J. J. Rösler, jemuž prý v žilách „alespoň zčásti nesporně kolovala slovanská krev“, byl zároveň libretistou původní německé verze. Rovněž nesprávný byl jeho úsudek, že text libreta „v podstatě plně vycházel z divadelní hry německé herečky a dramatičky J. W. Franulové von Weissenthurn“ (Urban 1988: 22). Nechal se zřejmě zmást skutečností, že v divadelním oddělení Národního muzea jsou uloženy celkem tři rukopisné činoherní překlady *Eliseny* – v originální verzi *Der Wald bei Hermannstadt* (1808) z pera právě zmíněné rakouské spisovatelky Johanny Franul von Weißenthurn (1773–1847) – s názvy *Elisena, královna volharská aneb Les u Sibíně* (sign. 221, přel. J. N. Vávra Lomnický), *Elisena, princezna bulharská aneb Les u Sibíně* (sign. 3913, opis Josefa Emila Kramueleho [1826–1884]) a *Elisena, princezna bulharská aneb Les u Sibíně* (sign. 8681, opis „Lipovského“, snad herce a spisovatele Matyáše Václava [1838–1903]),¹⁶ avšak vše nasvědčuje tomu, že jde o chybu tradovanou již od druhého vydání

¹⁵ Ač překlad libreta zůstal v rukopise, je nyní snadno přístupný díky J. Vašíčkovi (Vašíček 2001: s. p. [za s. 105]).

¹⁶ Činoherní verze má čtyři jednání, postavy mají odlišná jména, zatímco operní libreto má akty pouze tři a jména v německém originále postrádají jakýkoli slovanský kolorit. – Prvně jmenovaný překlad je starší, mohl by pocházet z doby, kdy hra byla uvedena ve Stavovském divadle v Praze 6. dubna 1845. Překladatel Jan Nepomuk Vávra-Lomnický (1792–1866) patřil k velmi agilním divadelním praktikům a zprostředkovatelům zejména německojazyčného repertoáru. Nová premiéra hry se uskutečnila 19. června 1853 v letní Aréně ve Pštrosce. – O českých inscenacích činoherní *Eliseny* J. F. von Weißenthurn viz (Laiske 1974: 19, 91).

Jungmannovy *Historie literatury české*.¹⁷ Předlohou Franuliny úpravy stejně jako díla libretisty I. F. Castelliiho byla totiž výše jmenovaná francouzská hra L.-Ch. Caignieze. Čtvrtým zpracovatelem téhož námětu byl pak Heinrich Weiner, v jehož „velké rytířské hře“ *Elisene, Herzogin von Siebenbürgen oder Der Wald von Hermannstadt* (1810) je již jasně patrné, že bulharská národní příslušnost hlavní hrdinky byla pro německé publikum zcela irelevantní: Weinerova vévodkyně již pochází ze Sedmihradska, nikoli z Bulharska. Vůbec se zdá být pravděpodobné, že **prapůvodní zápletka** hry může vycházet z nějaké **pověsti sedmihradských Němců** (Hermannstadt je německý název dnes rumunského města Sibiu – Sibině, založeného a obývaného Němci); navíc k záměně za „bulharskou“ kněžnu mohlo dojít i vzhledem k fonetické blízkosti „Bulgarien“ „bulgarisch“ (u českého archaismu „volharský“ v ještě zesílenější podobě) s názvem území (země) „Volohoveni“, patřícího Rumunům obývajícím okolí města Bolohovo v severním Moldavsku, jež mělo se Sedmihradskem společnou hranici (srov. Treptow 2000: 52–53). Etymologicky pojmenování souvisí s ethnonymem Vlach/Valach a není vyloučeno, že k transformaci původních rumunských „reálií“ v kolorit bulharský (vlastně **pseudobulharský**) došlo již v nějakém ústním německém podání, na něž pak reagoval francouzský zpracovatel, avšak není vyloučeno, že i původní německá předloha, ze které vyšla francouzská verze, je dochována, jen doposud nebyla nalezena a objasněna.

2. Fričova romantizující vize bulharského pohanství (Nad libretem k operě F. Z. Skuherského *Vladimír, bohův zvolenec*)

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 46–140)

O Josefu Václavu Fričovi (1829–1890), jenž žil v letech 1858–1879 nuceně mimo vlast jako exulant a je dodnes nejčastěji připomínán jako nepřehlédnutelná osobnost revolučního roku 1848 a klíčový představitel radikálního křídla českých demokratů, je známo, že projevoval **setrvalý zájem o Slovanstvo** a také o dramatické umění: mj. se představil jako autor několika historických tragédií psaných v duchu romantického individualismu [Pinkerová 2015: 195–196] a k divadelnímu dění tíhl obecně (včetně opery), např. jako kritik a spolupracovník dobových periodik (Klosová 1954: 853).

Možnosti nového typu jevištního textu si Frič vyzkoušel v roce **1858** (Marel 1940: 39) při psaní svého **prvního** (německého) **libreta** *Der Apostat* (odtud další český název *Odpadlík* – přímo takto je Vladimír pojmenován v textu libreta a týmž názvem byla původně nadepsána i starší verze českého libreta, avšak nakonec byl prvotní nadpis zaškrtnán a titul změněn novým přípisem: „Vladimír, Bohův Zvolenec. *Odpadlík*“¹⁸), které zhudebnil cca po třech letech František Zdeněk Skuherský (1830–1892). Teprve když zůstávala několik let dokončená opera scénicky neuvedena, ujal se Frič (pod pseudonymem H. Mostecký a ve spolupráci s překladatelkou Emilií Ujkovou[Ugka]-Maýrovou) sám přebásnění libreta do češtiny, a tak dílo *Vladimír, bohův zvolenec* vešlo do dějin českého hudebně dramatického umění jako první domácí operní novinka pražského Prozatímního divadla (**premiéra 27. září 1863**).

Nutno předpokládat, že německé libreto, od námětu až po jednotlivé scénické rozvržení, dialogy a jevištní poznámky, celé vytvořil sám Frič jako své originální dílo. Bulharská umělecká literatura koncem 50. let 19. století ještě neexistovala a ani v německém prostředí nebyl doposud objeven text, který by podobný bulharský syžet zpracoval před Fričem. Nicméně předmětem dalších úvah není původní německé libreto, nýbrž premiérovaná česká verze, kterou schvalovala cenzura a jež se stala závaznou pro jakékoliv jevištní konkretizace, jak dokládá anonymní přípisek v čístopisu českého překladu libreta *Vladimír, bohův zvolenec* (Frič 1863):

¹⁷ Srov. Jungmann 1849: 413, 414, 681; zde jsou Vávrův překlad *Eliseny* činoherní i Macháčkův překlad *Eliseny* operní (u Jungmanna v podobě *Elizena, princezna volhařská*) zařazeny jako dva různé překlady „od Weissenthurnové“.

¹⁸ Libreto *Vladimír, bohův zvolenec*, České muzeum hudby, Praha, sign. B 6840; čístopis (Frič 1863) je odlišný.

„Text zde psaný – jedině korektní a autentický.

Vladimír Bohův Zvolenec

hrdinská zpěvohra

ve čtyřech dějstvích

podlé Jos. V. Friče vzdělal

Hynek Mostecký

hudba

od

Fr. Zdenka Skuherského.

Kdyby se měla tato opera pak v německém [jazyce] představovat, musí se německý text podle tohoto zpracování – znovu předělat.“

Důležitým úkolem se jeví vyzkoumat, jak se konečná česká verze libreta *Vladimíra* vpojuje do ostatní Fričovy tvorby a jakou úlohu v ní hraje jeho dílem fantasticko-náboženský a dílem historický námět z bulharského středověku, kdy upevňující se slovanská říše kolísala mezi tradičním pohanstvím a pod přímým vlivem Byzance nově se prosazujícím křesťanstvím.

Lze se jen domnívat, z jakých pramenů mohl autor získat povědomost o nemnoha historických faktech týkajících se nastolení vlády Vladimíra I. Rasateho (z českých podnětů tu jistě mohl být např. P. J. Šafařík a jeho *Slovanské starožitnosti* [Šafařík 1837: 587–594 (pamus o pokřesťení Bulharska)], kde je mj. rozebírán komplikovaný vztah Vladimíra, Borise a Symeona), následného zápasu o udržení moci až po tragický konec knížete zřeknuvšího se křesťanství. Frič i nadále projevoval o bulharské náměty setrvalý zájem (viz např. jeho poému *Bulharky* [Frič 1864] či pokus o adaptaci Drumevovy tragédie *Иванко, убиецът на Асеня I* nazvanou *Asjenův pád* [uvedeno 1881, vydáno: Frič 1883]) a konkurenční boj mezi křesťanstvím a pohanstvím o hlavní státní náboženství mu nabízel dramaticky nosné pozadí pro romanticky komponovanou tragédii, prodchnutou vášnivými konflikty, intrikami a barvitým dějem. Moderní dějepisceví může konečný **obraz sváru Kristovy víry s pohanstvím** ve středověkém Bulharsku precizovat jen v maličkostech: vláda nepříteli významného panovníka trvala čtyři roky (889–893). V čele bulharského knížectví stanul jen díky tomu, že jeho otec Boris I. (vládl 852–889 a 893), jenž jako první bulharský vladař přijal křesťanství, se rozhodl uchýlit do kláštera a vzdát se vlády ve prospěch prvorozeného syna. Jenže **Vladimír** začal vyznavače nové křesťanské víry pronásledovat a **chtěl zemi navrátit původnímu pohanství**. S tím ovšem nesouhlasil jeho mladší bratr, plamenný obránce kříže: „Nejmladší Borisův syn Symeon přiměl otce, aby vyšel z kláštera a zasáhl proti Vladimírovi. Ten byl Borisem skutečně svržen a na knížecí stolec dosedl Symeon. Změnu na trůně formálně potvrdil v roce 893 sněm (*săbor*), který se sešel v Preslavi, o jehož složení a pravomoci však nic nevíme. Boris se pak vrátil do kláštera, kde v roce 907 zemřel.“ (Rychlík 2000: 58)

Frič své jevištní dílo rozvrhl do **čtyř dějství**. Vzhledem k tomu, že opera je pro dnešního zájemce nedostupná, je nutno věnovat pozornost ústředním dějovým momentům libreta (jeho prvoedici viz Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 113–140).

Během honu se v prvním výstupu 1. dějství prvorozený syn knížete Borise – kněžic Vladimír, bojar Bajan a Olga, Borisova schovanka, ocitnou se svou družinou na romantickém místě. Je to posvátný háj, kde Vladimír kdysi spatřil vílu Nehalenu (*nomen atque omen*, tedy jméno odkazující k silnému erotickému náboji nositelky, která ženské vnady staví okázale na odívání, tj. „nehalí se“), jíž slíbil obnovit uctívání starých pohanských božstev, nyní potíraných militantním křesťanstvím. Olga v tomto projevu vidí konec své upřímné lásky. Vladimír kolísá mezi lidským citem k Olze a bezmála božským obdivem k nadpřirozené bytosti – Nehaleni. Víla se posléze zjeví, prohlásí Vladimíra za svého vyvoleného a předpoví mu získání bulharského trůnu. Zjevení zmizí a vílin slib se okamžitě vyplní – za vítězného hlaholu přicházejí Bajan a poslové, kteří přinášejí Borisovu korunu. Ochránce pohanství přijímá „první dar bohyně“ a zavazuje se, že jí bude napříště uctívat celá bulharská země.

Ve 2. jednání se Symeón v sídelním městě Preslavi v síni knížecího paláce uchází o Olžinu přízeň, ale dívka je doposud věrná Vladimírovi. Boris lidu oznamuje svou rezignaci, což se nelíbí biskupu Theophilovi, a proto podněcuje Borise, aby donutil Olgu veřejně odhalit Vladimírův hříšný poměr k Nehaleně. Olga je již odhodlána tak učinit, když vtom do síně vstoupí sám Vladimír. Pokládajíc to za boží znamení, projeví mu podřízenost a zůstává mu oddána i svými city. Vladimír složí přísahu do otcových rukou navzdory napomenutí z dálky zaznívajícího zpěvu vil, bezpochyby s pocitem vnitřního nesouhlasu. Aby se biskup zcela ujistil, žádá, aby Vladimír přísahal na evangelium. Do této scény však zasáhla cenzura, a tak slovní půtka mezi Bajanem a Theophilem, vynucujícím si na kněžici důkaz víry zpečetěný Písmem, musila být vypuštěna. Vladimír, nezapíraje svou nechuť ke křesťanství, slibuje být dobrým panovníkem, který se vyhne bratrovražedné válce a v duchu víry svých předků přivede bulharskou říši k rozkvětu. V této přísaze se zračí modelová představa **ideálního panovníka**, milujícího svůj národ a vedoucí ho ke šťastné budoucnosti (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 125):

„Od každé války výbojně
 chci drahou vlast zachránit,
 proti zlým ji budu bránit!
 Zvláště občanské války strast
 nechci, by stihla bídnou vlast!
 Nastanou doby pokojné,
 by požehnání přehojné
 změnilo v zemské ráje
 role, luhy, háje.
 Chci Bulharův být synem pravým,
 ctít pravdu, volnost pradědů –
 ukrutnou lstí se neproslovím,
 vždy k blahu jen vás povedu.“

Na počátku 3. dějství Borise, žijícího jako poustevník v klášteře, navštíví Olga a naléhá, ať opět usedne na trůn. Jeho syn zavádí v Bulharsku znovu pohanství a Bajan s odpůrci křesťanství táhnou na klášter. Pohané zakrátko posvátné místo obsadí, ale současně přichází i Symeón s vojskem. Strhne se boj, Symeón vítězí a Bajana usmrtí mečem. Proměna: Vladimír sedí v jedné z komnat svého hradu a ve velkém monologu se poddává chmurným obavám: Stojí sám proti většině, přátelé ho zrazují, Olga ho opustila, ba nerozumí mu ani lid. Modlí se k Nehaleně, aby mu dala sílu vytrvat ve svém poslání **vrátit vlasti a dávným božstvům někdejší slávu**, i kdyby ho to stálo život.

Ve 4. jednání si v posvátném háji blízko Nehalenina chrámu nejprve Symeón s Olgou potvrzují slib vzájemné věrnosti a oddanosti. Musejí se ukrýt, protože za zvuků majestátního pochodu se na témže místě objeví triumfující Vladimír s vojiny, vílinými kněžkami a průvodem, který vede zajaté křesťany a biskupa Theophila s mnichy. Kníže slibuje zajatcům svobodu, přihlásí-li se ke starobylé pohanské víře předků. Biskup prosí Boha o zázrak a vítězství křesťanů, Vladimír se jim však vysmívá, ohrazuje se, že tu brání „lid, svou rodinu“, a za chvalozpěvů kněžek a bojovníků velebících Nehalenu odevzdává své odpůrce soudu. Theophil a mniši jsou již vedeni před oltář pohanské bohyně, když jim přispěchá na pomoc sám Boris. Následná náboženská disputace mezi pravověrným otcem a „odpadlickým“ synem je stále prudší a ostřejší, až se konečně Boris přiblíží s mečem k oltáři bohyně Nehaleny a skácí její sochu, načež se Vladimír chce v rozčilení vrhnout na otce. Vtom je **konečný triumf křesťanství** předjat nečekaným hromobitím, vyvrcholivším ohnivým znamením kříže na oltáři, za nějž se Boris schoval. To Vladimíra zcela odzbrojí. Poznává, že prohrál Olžinu lásku i svůj život. Nocí kvílí bouře a na Vladimírovo zavolání se zjeví Nehalena. Zve zhrouceného knížete do svého náručí a on se slovy „Aj máti bohopusté země! Syn věrný tvůj spěchá – by dal ti život svůj.“ (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 139) klesá mrtev k zemi. Jsem sálající vílí sbor se naposledy rozloučí s krajem a navždy zmizí. Boris se rozloučí s mrtvým synem a svěří bulharskou korunu Symeónovi.

Díky trvalému pobytu Vasila D. Stojanova v Praze máme doloženu nadšenou reakci na toto operní představení. Friče i Stojanova spojovala táž politická (radikálně demokratická) orientace a polonofilství a Stojanov svého pařížského přítele v několika dopisech povzbuzoval a chválil za literární práce s bulharskými náměty; své dojmy z uvedení *Vladimíra* shrnul v listě psaném 10. 11. 1863 z Prahy (cit. dle Стоянов II 2001: 251 [zdůr. M. Č.]): „Věru, neznám, co jsem na světě, většího dojmu hlubokých citův mého srdce a duše tenkrát nad to, když se zjevil na divadelním českém jevišti bulharský kníže Vladimír a všeckn[y] ostatní osoby Vaší zpěvohry v národním kroji, jakého v IX. st[o]l[etí] asi užívali tehdejší chrabří junáci bulharští rodu královského, bojarského atd.! Opera tato, která i zde došla všeobecně velikého oblibu [!] v každém ohledu, kdyby možno bylo v Bulharsku ji na pár míst[ech] představovat, přivedla by Bulhary za krátký čas do takového rozdrážděného nadšení hlubokého citu pro **samostatnost a svobodu národní**, že by z toho bylo kapetalní [!] **povstání všeobecné po celém Bulharsku**, – třeba je myšlenka Vaší opery docela jiná, než aby k takovému cíli směřovala!“ Úryvek dokumentuje nebývalý Stojanovův revoluční zápal a odhodlání a současně dokládá, jaké **společenské prestiži** se v tehdejší Praze (nedlouho po otevření českého Prozatímního divadla) opera těšila i jakým byla impulsem pro bulharské obrozenské snahy.

Třebaže jsou Vladimír a symbol pohanství – Nehalena – poražení, je nade vši pochybnost zřejmé, že autorovy sympatie rozhodně nenáleží křesťanům, nýbrž právě straně opačné (zvláště příznačná je charakteristika „ten panský kříž“, odrážející nedvojsmyslně i Fričův poměr k církvi obecně). Utlumovaný, byť v náznacích přesto dobře postižitelný **protikřesťanský spodní tón**, do nějž se promítl i Fričův obdiv k pseudostaročeským *Rukopisům královédvorskému a zelenohorskému*, ovlivnivším i poetiku samotného libreta, jistě komplikoval i samotné scénické provedení zpěvohry.

Fričovo libreto ke Skuherského romantické opeře *Vladimír, bohův zvolenec* nepochybně mělo potenciál rezonovat s vkusem publika zejména díky slovanskému (bulharskému) námětu, pojatému v duchu vrcholně obrozenského patriotismu propojeného s dobovým obdivem k pohanství vyvolaným *Rukopisy*, a stát se na jevišti velkolepou divadelní podívanou, byť zatíženou efekty pozvolna ustupujícího stylu *grand opéra*. Skrovné provozní poměry Prozatímního divadla však leckteré z kvalit díla oslabily či zcela znehodnotily, a tak opera zapadla a v Národním divadle již nikdy znovu (a tím poprvé plnohodnotně) inscenována nebyla. Stala se vzorem pro opery **pohádkové** i **mytologické** a shodou okolností teprve v posledních opusech dvou českých skladatelů – ve Fibichově *Pádu Arkuna* (1900; libreto Anežka Schulzová) a v Dvořákově *Armidě* (1904; libreto Jaroslav Vrchlický) – dosáhl Fričův záměr představit nábožensko-nacionální svár dvou k sobě nepřátelských světů svého umělecky působivého ztvárnění, pomíneme-li protiturecky exponované Bendlovy *Černohorce* (1881; libreto Josef Otakar Veselý), rezonující s českými sympatiemi vůči jižním Slovanům, kteří se koncem 70. let osvobodili z osmanského područí.

3. „Nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě...“ *Počátky českého poznávání osobnosti a díla Petka Račova Slavejkova* (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 141–174)

Srovnáme-li recepci obou Slavejkovů (otce Petka a syna Penča) v oblasti českého překladu, zjistíme zajímavý paradox: nejen že jejich **první poetické texty** byly do češtiny přebásněny prakticky **současně**, nýbrž dokonce dříve se k českému čtenáři na konci 19. století (roku 1897) dostaly verše vůdčího představitele bulharské moderny Penča Petkova Slavejkova (1866–1912)¹⁹ a teprve poté, na samém počátku století následujícího, došlo konečně i na poezii jeho otce, Petka Račova Slavejkova (1827–1895), zakladatelské osobnosti bulharského obrozenského básnictví a žurnalistiky a rovněž agilního sběratele folkloru a bojovníka za samostatnost bulharské církve.

¹⁹ Podrobněji se autor disertace českou recepcí díla Penča Slavejkova zabývá jinde (Черни 2016).

Češi se nejprve (zhruba v polovině 19. století) seznámili se Slavejkovými **paremiologickými sběry**, třebaže o folkloristově identitě nevěděli (srov. Urban 1982a), neboť přísloví byla publikována anonymně, resp. v souhrnném obsahu sborníku, v němž sbírka vyšla, pod jménem D. Muteva.

Od 60. let 19. století vycházela celá řada drobných zpráv a článků z pera Vasila D. Stojanova, Konstantina Jirečka, Andreje V. Zechirova (Panova), Jana Nerudy, Josefa Jakuba Toužimského či Kojča Božkova, v nichž byl Slavejkov charakterizován jako „duchaplný a nadaný spisovatel“, „první národní pěvec bulharský“, reformátor novobulharského jazyka i pravopisu („apoštol bulharštiny“), vynikající lyrik a satirik, „nejlepší znatel národního života bulharského“, „nejvtipnější a nejnárodnější“ bulharský literát či „učitel národa bulharského“ a v nichž také býval přirovnáván např. k Vuku Stefanovići Karadžićovi, Karlu Havlíčkovi Borovskému, Janu Kollárovi či Františku Ladislavovi Čelakovskému. V českém tisku se dále psalo o Slavejkovově opakovaném zatýkání, věznění a dalších střetech s osmanskou mocí, o zkáze cenných rukopisů při požáru Staré Zagory, o pražské slavnosti Bulharské sedjanky jemu věnované, o zásluhách o sjednocení Bulharského knížectví s Východní Rumelií, o jeho konfliktech s bulharskými panovníky Alexandrem Battenbergem i s Ferdinandem I. Koburským a též o jeho skonu.

Skutečný hold byl bulharskému výtečníkovi vzdán až opožděným nekrologem *Petko Račev Slavejkov* z pera středoškolského profesora a cestovatele (mj. též znalce Balkánu) Emanuela Faita (1854–1929), který v listopadu 1896 vyšel na stránkách literární revue *Lumír* (Fait 1896: 61–63). Kromě barvitě vylíčených biografických momentů článek vyniká snahou přiblížit Slavejkova českému čtenáři výstižným připodobněním k nějakému vnitřně – charakterově i umělecky – příbuznému literátovi domácímu. Takového **spřízněnce** Fait nachází v **K. Havlíčkovi Borovském** (Fait 1896: 61). Fait jako první v Čechách informuje o Slavejkovových, ještě v rukopise ztracených epických skladbách *Krumiáda* a *Samuil*, přičemž předpokládá, že by českému čtenáři patrně připomínaly portugalský epos *Lusovci* (v originále *Os Lusíadas*) Luíse Vaze de Camõesa či slovenskou rozsáhlou báseň *Svatopluk* Jána Hollého. Ve verších Slavejkovových prvních vydaných básnických knih z počátku 50. let 19. století pak ne zcela adekvátně nachází paralely s buditelem Kollárovy *Slávy dcery* a s ohlasovou poezií Čelakovského. Záhy však přiléhavost tohoto přirovnání oslabuje (Fait 1896: 62 [zdůr. M. Č.]): „Ovšem jisté jsou tu rozdíly. Slavejkov[ov]o vlastenectví jest omezeno, vztahuje se toliko na užší otčinu, kdežto Kollár horoucím svým citem objímal veškerý svět slovanský. Také v druhém oboru, jenž nás upozorňuje na směr Čelakovského, podstatné odchyly lze znamenati. Převládá více živlu erotického a celá náplň sálavého vznětu vložena do citů, které básník veřejnosti předkládá. Duše našeho krajana jeví se nám milejší, laškovnější, i tam, kde trpkost a bol se mu z útroby line, jest umírněný, jako by se bál úplně se žalu oddati. [...] Při všem tom však **nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě, v úzkém kruhu přátelském neb v samotě venkovské**. Nepobádal jiných k činnosti, nýbrž **sám byl v popředí veškerého ruchu**, kamkoli vrtkavý osud ho zanesl.“

Toto hodnocení je pozoruhodné jako první pokus o výraznější vymezení Slavejkovy poetiky (**hédonismus, erotismus**), o detailnější charakterizaci jeho básnické, ale i lidské osobnosti: zdůrazněna je jeho aktivnost, emocionální vyrovnanost, odmítnutí rezignovanosti a bolestíinství a spjatost s aktuálním společenským děním (neutíkal se ani do věže ze slonoviny, ani do intimity kruhu přátel a poklidného venkova).

E. Fait výrazně obohatil rejstřík českého image P. R. Slavejkova, avšak nazrála doba, aby byl českému publiku **Slavejkov** představen také **jako umělec a spisovatel**. Stalo se tak relativně dost pozdě: podle základní bibliografické příručky pro výzkum české recepce slovanských literatur, nazvané *Slavica v české řeči* a ve třech dílech zachycující české překlady ze slovanských jazyků od počátků do roku 1918 (údaje o překladech z díla Petka R. Slavejkova se vyskytují až v prvním svazku posledního dílu, srov. Bečka 2008: 32–33), je Slavejkov **překládán až na počátku 20. století** (překlady jsou v disertaci náležitě zhodnoceny), avšak autoru této disertace se podařilo objevit překlad starší, doposud bibliograficky nepodchycený: v červenci 1887 v týdeníku *Věstník. Časopis spolků česko-*

slavanských ve Vídni na pokračování (č. 27–31) vycházela Slavejkovova povídka *Krvopomsta. Obraz z Albanska* (Slavejkov 1887; omylem je jako autor uveden „Petko Slaviekov“), kterou počeštil blíže neznámý překladatel Karel Červenka. Povídka je pozoruhodná hned z několika příčin: Za prvé, **zkomolená podoba** spisovatelova jména „Slaviekov“ se opakovala ve všech pěti číslech, což znamená, že překladatel ani redakce tohoto slavného bulharského vlastence a literáta **neznali**. Za druhé, povídka je svým námětem velice exotická – Bulhar zaznamenává pověst o mořském skalisku Skočidjevojka (v překladu „Skočie dievoika“) tradovanou mezi **křesťanskými Albánci v Černé Hoře** (děj povídky se odehrává „v prvních letech nynějšího [tj. 19.] století“ v okolí městečka Svätý Štěpán, tj. Sveti Stefan); zdá se, že jde o první umělecké ztvárnění motivu **albánské krevní msty** (založené na albánském zvykovém právu, *Kanunu* Leka Dukagjiniho) v českém jazyce, čímž Slavejkovova pověst nabývá zvláštního významu.²⁰ Za třetí, **nepodařilo se doposud nalézt originál**, z něž byl překlad pořízen (pověst nevyšla ani v sebraných Slavejkovových spisech), a tak není známo, zda šlo o Slavejkovovo původní dílko (což je méně pravděpodobné), anebo o bulharskou úpravu nějaké albánské (resp. černoorské) pověsti, což lze vzhledem k spisovatelovým folkloristickým zájmům předpokládat.

4. *Archimandrita Onufrij Popovič Chilendarce (Bogdan Popivanov) ve světle korespondence (O zapomenuté edici českého mnicha Sávy Chilandarce)* (Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 175–215 [v disertaci bulharsky])

Tato kapitola pojednává o nevydané rukopisné edici dopisů **bulharsko-srbského obrozenského pracovníka** a bojovníka za autonomii bulharské pravoslavné církve archimandrity Onufrije Popoviče Chilandarce (světským jménem Bogdana Popivanova; 1797–1871) s bratrstvem kláštera Chilandaru,²¹ kterou v roce 1911 nabídl Srbské královské akademii český athonský mnich Sáva Chilendarce (světským jménem Slavibor Breüer; 1837–1912). Autor disertace se přínosem této kdysi pozapomenuté osobnosti česko-jinoslovanských vztahů věnuje již řadu let²² a nutno přiznat, že činnost českého pravoslavného intelektuála přitahuje i další badatele.²³ Na základě nových, vědecky prozatím jen částečně vytěžených fakt (srov. Черни 2012), opírajících se zejména o rukopis *Писма хиландарског архимандрита Онуфрија Поповића Братству манастира Хиландара 1847–1866* (Dopisy chilendarského archimandrity Onufrije Popoviče bratrstvu kláštera Chilandaru 1847–1866; je uložen v Archivu SANU v Bělehradě pod signaturou 7186),²⁴ je rekonstruována zejména Onufrijova doposud **značně fragmentární biografie**.

²⁰ O tom, jak Češi vnímali albánský fenomén krevní msty, a obecně o počátcích českého vnímání Albánců viz imagologickou studii *Obraz Albánců v české společnosti na přelomu 19. a 20. století* (Vinš 2007: 43–62, o krevní mstě zejména 53–57). Z umělecké literatury, v níž je *Kanun* důležitou součástí fabule, je v češtině dostupný vynikající román Ismaila Kadareho *Krvavý duben* (Kadare 2007).

²¹ Vzhledem k rozdílnému úzu má lexém Chilandar (a jeho odvozeniny) dvě základní podoby: v srbském a českém prostředí Chilandar (proto i Sáva Chilendarce), v prostředí bulharském Chilendar (proto Onufrij Popovič Chilendarce).

²² V současnosti připravuje rozsáhlou edici vzájemné korespondence Sávy Chilandarce s jeho švagrem, historikem Josefem Kalouskem (1838–1915; o jejich vztazích viz Černý 2016).

²³ Podrobněji o Sávovi viz Kristen 1990; Урбан – Ржехачек 1992: 154–155 (heslo *Сава Хилендарец* od L. Řeháčka); Putna 1996; Valášek 1996; Јовановић 1997; Ryantová 1999; Јовановић 2000; Černý 2000; Černý 2001; Černý 2005a; Černý 2005b; Černý 2012; Balcárek 2006; Balcárek 2012; Ryantová 2019.

²⁴ Rukopis, jehož Sávovy editorské komentáře jsou psány německy, byl zaslán spolu s dopisem datovaným 9. října 1911 do bělehradské akademie, zřejmě k rukám Ljuby Kovačeviče, aby vyšel v rámci edice *Зборник хиландарску* (Chilendarský sborník). Jeho rozsah je 260 stran formátu A4; obsahuje: 1 s. (*Inhaltsverzeichnis*) + 10 s. (předmluva *Archimandrit Onufrije Popovič von Chilandar*) + 244 s. (opis Onufrijových dopisů *Briefe aus dem Jahre 1847–1866*) + 4 s. (příloha *Regnung des Archimandriten Onufrije 1847–1853*) + 1 s. (turecko-srbský slovníček *Deutung einiger türkischen Wörter*). Podrobněji jsem se charakteristikou rukopisu zabýval ve stati *K vydávání archivní pozůstalosti Sávy Chilandarce...* (Černý 2005a: 39–64).

V bulharských odborných pracích nebylo doposud spolehlivě určeno, kdy Onufrij zemřel (např. se uvádělo „umírá na Chilandaru neznámo kdy po roce 1862“ [Стефанов 1995: 24]); nutno podotknout, že jen u mála bulharských Onufrijových současníků existuje spolehlivá biografie, proto je rukopisná edice Onufrijových dopisů zcela unikátním pramenem, zvaží-li se fakt, že bulharské obrození patří k nejprobádanějším obdobím dějin bulharské literatury. Pozornost je též věnována Onufrijovu **literárnímu odkazu**, který tvoří originální autobiografie (jediný Onufrijův známější text, vydaný Vasilem Nikolovem Zlatarským v roce 1911; Златарски 1911: 47–71), dvě osvětářské básně (prvoedice rovněž Златарски 1911: 72–73; v posledních letech se tyto dvě veršotepecky klopotné skladby dostaly do prestižní antologie bulharské obrozenské poezie Kirila Topalova [Топалов 2012: 151–154], a tím byl Onufrij symbolicky „povýšen“ mezi kanonické autory, třebaže po umělecké stránce jde o spisovatele marginálního), překlad náboženského traktátu *Duchovní zrak*, několik rukopisných nábožensko-historických děl, mj. *Život Symeona Srbského*, soupis milostin nasbíraných pro klášter na Valjevsku a v Podunají u města Smedereva či přepis Paisijových *Dějin* ze 40. let 19. století. Vylíčena je též **úloha Athosu** v tehdejší národně emancipačním procesu balkánských národů se zvláštním zřetelem k historii Chilandaru v 19. století.

Příloha obsahuje výběrovou edici Onufrijovy korespondence (10 dopisů z let 1844–1856), jež má svou cenu zvláště pro badatele zaměřené na bulharsko-srbské kulturní vztahy za obrození (zajímavé jsou např. mnichovy kontakty s knížetem Milošem Obrenovićem).

5. *Bojan Penev a jeho kontakty s Čechami a českou kulturou*

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 217–261 [spoluautorka D. Hronková])

Srovnávací zkoumání literárních jevů a kulturně-historických i literárních souvislostí v díle významného bulharského vědce Bojana Nikolova Peneva (1882–1927) představuje závažnou kapitolu komparativního studia slovanských literatur na Balkáně. V popředí Penevových zájmů o Slovanstvo stála především literatura polská a ruská, zčásti i srbská.²⁵ Ale při sledování literárních vlivů, přímých kontaktů, recepce a ohlasu Bulharska v písemnictví jiných národů přihlížel také k české slovesné tvorbě, k české slavistice a vztahům našich národů (Hronková 1983; srov. též publicisticky laděné články Urban 1982b; Urban 1985).

Českým pobytem v dubnu a květnu roku 1914 navazoval Penev na svou studijní cestu do Německa a česká žurnalistika v badateli přivítala mladého, erudovaného průkopníka syntetického, široce pojímaného studia novodobé bulharské literatury i literárního kritika se světovým rozhledem. Do Prahy ho přivedla jak stará **tradice české slavistiky**, tak dobrý zvuk „české školy literární komparatistiky“ (Wollman 1989). Z Bulharska i z Německa znal mezinárodní ohlas pohádkoslovného bádání tehdejšího profesora srovnávací literatury na pražské univerzitě Jiřího Polívky, věděl o slavistických pracích Jana Máchala, který přednášel na univerzitě dějiny slovanských literatur z hlediska srovnávacího, byl informován i o tom, že komparativně zkoumala literaturu celá tehdejší škola historiků českého písemnictví orientovaná pozitivisticky, především Jaroslav Viček, Jan Jakubec, Albert Pražák a Arne Novák. Pro B. Peneva mělo studium dějin národní literatury prioritu, byl však rovněž přesvědčen o nutnosti zkoumat literaturu způsobem srovnávacím. A také Praha přijala tehdejšího docenta sofijské univerzity především jako literárního komparatistu, jehož pozornost se od sledování německých vlivů na novobulharské písemnictví v té době přesouvala ke studiu působení ostatních literatur slovanských.

Arne Novák, který se habilitoval na pražské univerzitě pro obor české literatury téměř současně (v roce 1910) jako v Sofii Penev (1909) pro literaturu bulharskou, orientoval v Praze svého nového známého v tehdejší literární vědě a měl s ním také společné zájmy germanistické. Korespondence, jež jejich přátelství několik následujících let provázela (její edice je součástí kapitoly), přináší nejen přehled o vzájemných odborných informacích a

²⁵ Srov. Dąbek-Wirgowa 1959: 149–177; Георгиев 1965: 370–375; Динеков 1969: 95–101; Радев 1976; jeho zájem o světové literatury syntetizuje studie Kaliny Bachnevy (Бахнева 2013: 7–129).

zprávy o výměně publikací, ale dokresluje i vědeckou biografii obou učenců a jejich společenské postoje za první světové války. Z Novákova dopisu z 12. března 1915 se mimo jiné dovídáme, že pisatel doporučil do New Yorku moravskému rodákovi Isidoru Singerovi, vydavateli chystané monumentální mnohasvazkové edice překladů ze slovanských literatur *The Slavonic Classics*, aby se Penev stal na tomto díle spolupracovníkem pro napsání historických a literárních úvodů k překladům z bulharské literatury (čtyři svazky měly být věnovány jižním Slovanům). Především však A. Novák využil tento list k tomu, aby prostřednictvím Peneva oslovil inteligenci v tehdy ještě neutrálním Bulharsku a vysvětlil, že český národ svou účastí ve válce nezradil ani zápas slovanského celku o humanitu, svobodné zkoumání a reformační volnost, ani Palackého politicko-historickou koncepci národních dějin. Přál si, aby na Balkáně věděli, že Češi nemají jiné východisko než přinášet válečnému Rakousku krvavé oběti s hrdinským sebezapřením a český tisk že je nucen sloužit rakousko-německým zájmům z prostého pudu sebezáchovy.

Penev se v české odpovědi snažil – s hrdostí na výsledky bulharského literárního tvoření – Nováka přesvědčit o potřebě naučit se bulharštině, protože by mu přiblížila ruštinu a umožnila číst novou bulharskou literaturu, v níž jsou slovesní tvůrci, kteří „mohou se rovnat s nejlepšími nynějšími slovanskými spisovateli“. Kromě toho prý **slovanské literatury** musejí být zkoumány **ve srovnávacím plánu** a musí se odhalovat duchovní svazek mezi nimi i společné základy jejich dalšího vývoje. Patří k Penevovu **nonkonformnímu společenskému postoji** a jeho podpoře spravedlivého a svobodného rozvoje národů, že ve své korespondenci hájí slovanskou orientaci, vyslovuje vřelé sympatie k Čechům a k Polákům a také píše česky v době, kdy oficiální Bulharsko volilo postoje zcela odlišné. Byla to zřejmě reakce na Novákovu výzvu v uvedeném dopise (z 12. března 1915), jež se k Penevovi jakožto představiteli výkvětu bulharské inteligence obracela jménem národa ujařmeného v „žaláři národů“ – válčící rakousko-uherské monarchii: „Bulharsko stojí teď na rozcestí své dějinné budoucnosti [...], ale Vás, bulharskou inteligenci, žádáme, aby chápala českou tragickou situaci jinak, než činí průměr neutrálnů neb spojenců centrálních mocností, žádáme a nadějeme se od Vás nejlepšího. Vy jako slavista [...] dovedete mně porozumětí,“ píše Novák. „[R]ozumím Vám dobře,“ odepisuje česky Penev a vyslovuje naději, že vše dopadne tak, jak si oba přejí, a že se pak budou moci činně chopit utváření duchovních svazků mezi našimi národy: „Kéž oběti, dané dnes, budou zálohou pro svobodu Čech a jich skvělou budoucnost [...]. My všichni musíme válčiti o vítězství práva a odporovati všem oněm hrubým silám, které by zastrašily naše národní jsoucnosti a zdržely by náš duchovní vývoj po dlouhou dobu.“²⁶

Peneva rovněž upoutalo rozsáhlé dílo Konstantina Jirečka (1854–1918). Nešlo o Jirečkovy soudy o nové bulharské literatuře, jejíž estetické hodnoty byly českému historikovi podle Penevova názoru příliš vzdáleny. Zato Jirečkovu historiografii Penevův přísný kritický duch cenil nejen pro spolehlivé vědecké údaje, ale pro podnětné, přesné a dokumentárně podložené popisy bulharského života a lidských vztahů.

Jirečkovy imagologické podklady plně slouží Penevově metodě oceňovat literárně-kulturní hodnoty na společensko-psychologickém pozadí, tj. interpretovat literaturu jako **odraz určitých typických rysů bulharského charakteru**, postihnout ve vývoji písemnictví povahu bulharské inteligence, soustředující podle Peneva nejkladnější rysy národa, a přispět tím k jejímu sebepoznání a k sebevýchově (srov. Пенеv 1945: 8). Základem tohoto způsobu zkoumání mu byla hypotéza, že je veškeré umění schopno etikou, mravností a krásou humanizovat a vychovávat charakter národa a že národní povahu, kterou sledoval na vývoji charakteru bulharské inteligence, lze také uvědoměle a cílevědomě v průběhu dějinného rozvoje nejen **utvářet**, ale i svobodně **přizpůsobovat** a libovolně **podle nejlepších vzorů korigovat**. Tím však, že Penev uvažoval o povahových proměnách a jejich zrcadlení v literatuře v průběhu historie, zmenšilo se nebezpečí, že zkonstruuje jakousi imanentní charakterologii na základě literatury, ke které ho mohlo zavést jak školení na některých

²⁶ Na rozdíl od edice (v disertaci) jsou zde v teziích všechny citáty z Penevova českého konceptu pro větší srozumitelnost zkorigovány do standardní češtiny.

názorech etnopsychologie Wilhelma Wundta, tak modifikování požadavku lyonské školy francouzské literární komparatistiky z přelomu staletí připravit srovnávací vědou půdu pro psychologii lidských plemen a člověka vůbec. Proto jsou zranitelnější a nelichotivě vyhocenější Penevovy charakterologické úvahy směřující kupředu, k budoucím vizím. Právě ty však našly odezvu v polovině 20. let 20. století i u nás.

6. Kiril Christov – pěvec neuspokojený, leč nezoufající... K počátkům recepce jeho tvorby v Čechách (do r. 1918)

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 262–308 [v disertaci bulharsky])

Doteky básníka, dramatika a prozaika Kirila Christova (1875–1944) s českou kulturou a literaturou představují velice široké, ač stále jen v hrubých rysech zpracované téma, jež je podchyceno pouze bibliograficky na základě excerptce publikovaných slavic v českém a německém tisku.²⁷ Chybějí však hlubší sondy věnované této problematice, jakož i důkladnější analýzy až doposud neprobádaného pramenného materiálu, uloženého v různých českých i bulharských archivních fondech, mnohdy stále neuspořádaných a neinventarizovaných (a to zdaleka neplatí jen o Christovově rozsáhlé pražské pozůstalosti, ale též o fondech jeho korespondenčních kolegů a přátel v Čechách, Bulharsku, Německu i jinde).²⁸

V této kapitole se autor nejprve soustřeďuje na reflexe Christovova pobytu v Čechách a obecně na hodnocení jeho tvorby českou publicistikou i odbornou slavistikou. V druhé části je pak předmětem výkladu analýza českých překladů konkrétních Christovových děl. Za periodizační mezník této recepční sondy – resp. její chronologicky nejzazší mez – byl zvolen konec první světové války. Do roku 1918 byl autor českému čtenáři představován jako **vitalistický** a **erotický** lyrik (referáty Aleksandra Teodorova-Balana, překlady Vladislava Šaka²⁹). Obě Christovovy rané návštěvy Čech (1898, 1912) se odrazily i v jeho vztahu k této zemi: je autorem ódy na Františka Palackého, roku 1902 se snažil nabídnout lidovou zpěvohru Karla Macháně (1867–1935; skladatel působil hlavně v Bulharsku a v Sovětském svazu) na vlastní libreto *Хоро* (Choro [kolový tanec]) brněnskému německému divadlu (z inscenace sešlo) a s českými literáty a překladateli navázal i přímé kontakty (František Tichý, Stanislav Forman). V českém tisku o něm psali např. Adolf Černý, Krástjo Krástev, Josef Páta aj. F. Tichý v Christovovi objevil (Christov 1906; Christov 1912) i experimentujícího upravovatele bulharské lidové písně, když přeložil několik lyrických miniatur ze sbírky *Самодивска китка* (Vilí kytice; 1904; v nové verzi zařazeno do sbírky *Слънчогледу* [Slunečnice; 1911]). V předvečer světové války pronikly do českého prostředí i autorovy první nacionalistické válečné písně a jedna povídka tematizující dopady války na psychiku vojáků.

Na tuto počáteční fázi české recepce svého díla mohl Christov navázat ve 30. letech svým mnohaletým **pražským pobytem (1929–1938)**, kdy působil jako lektor bulharštiny na německé i české univerzitě a cele se věnoval literatuře – překládal českou poezii (viz posmrtně vydanou antologii *Огледалата на Вълтава* [1946]), psal do českých i německých časopisů a také inicioval překlady svých děl do češtiny. Vedle již dříve aktivního překladatele V. Šaka (*Symphonie Prahy* [Šak 1932]) se o prostředkování Christovovy tvorby českým recipientům nejvíce zasadily jeho obdivovatelka a pozdější manželka Noémi Molnárová (1900–1978) a její spolupracovnice a přítelkyně, básnířka a překladatelka Jiřina Karasová (1898–1943). Obě společně připravily český christovovský *Výbor z básní a prosy*

²⁷ Bibliografie *Kiril Christov v Čechách* vycházela z lístkové kartotéky, jež od konce 40. let vznikala v pražském Slovanském ústavu; knižně ji vydal Zdeněk Urban (Urban 1978).

²⁸ Rámec drobnějších příspěvků různých českých a bulharských badatelů (Wollman 1928: 100–104; Havlíčková 1948a; Havlíčková 1948b: 66–86; Hronková 1963: 340–341, 349–352, 360–363; Хронкова 1963: 424–425, 435–440, 450–454; Гюрлова – Вълчев 1969: 96–114; Бехиньова 1978: 205–215; Urban 1979: 369–374) přesahují rozsáhlé výklady ve fundamentální monografii Michaila Arnaudova (Арнаудов 1967: 177–194, 366–377, 391–396).

²⁹ Viz Christov 1897; Christov 1898; Christov 1904; Černý 2008; Černý 2010.

(Christov 1935), který je prozatím **posledním pokusem** představit Christova jako básníka i prozaika v samostatné české **knižní publikaci**.³⁰ N. Molnárová přeložila jeho komedii *Ръченица* (česky *Račenica*; hrána v Praze 1932 a 1937 [pod názvem *Děvče hledá hrdinu*], přepracovaný překlad vyšel v roce 1959 [Christov 1959]) a utopistickou moralitu *Откривател* (česky *Vynálezce*; nehráno, rukopis), J. Karasová pak první verzi jeho hry *Майстор и дявол* (česky *Mistr a čert*; nehráno, rukopis), inspirované staropražskou pověstí o stavbě chrámu na Karlově.³¹ Za své zásluhy o slovanské literatury a o pěstování bulharsko-české kulturní vzájemnosti byl bulharský spisovatel roku 1935 zvolen zahraničním členem I. odboru Slovanského ústavu v Praze (srov. Anonym 1935: 3).

Zpracování dějin meziválečné recepce bulharské literatury v Čechách patří k těm úkolům české bulharistiky, které byly několikrát započaty, avšak nikdy systematicky dokončeny a vyhodnoceny. V budoucnu by bylo možno jednak vydat doposud needitované překlady Christovových her, jednak navázat na studii Danuše Hronkové *O bulharské literatuře, zvláště poezii a dramatu, v Čechách mezi dvěma válkami* (Hronková 1963) a doplnit její bádání o problematiku překladu v oblasti umělecké prózy.

7. František Rut Tichý (Zdeněk Broman) – první překladatel a propagátor Javorovova díla v Čechách

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 309–327)

Tato část disertace v jistém ohledu navazuje na předchozí a klade si za cíl upozornit na počáteční fázi české **recepce** díla básníka a dramatika Peja Kračolova Javorova (1878–1914), související s činností překladatele a publicisty Františka Ruta Tichého, který publikoval rovněž pod pseudonymem Zdeněk Broman (1886–1968).

Jeho jméno patřilo svého času k hojně frekventovaným v kruzích germanistických, bohemistických i slavistických. Dnes si Tichého osobnost sice příležitostně připomínají zejména ukrajinisté, bulharisté a slovakisté, avšak celkově pohlédnuto patří jeho dílo i sám autor k opomíjeným a pozapomenutým představitelům široce slovansky orientované generace českých kulturních pracovníků v období zhruba vymezeném prvními dvěma třetinami 20. století.³²

O Tichého **přebásněních** Peja K. Javorova, jedněch z **prvních překladů veršů tohoto básníka** vůbec – jmenovitě v 1. čísle 9. ročníku *Slovanského přehledu* z října 1906

³⁰ V období tzv. lidové demokracie a socialismu jeho poezie česky téměř nevycházela, s výjimkou malého výboru v rámci antologie *Bulharská poezie 20. století* (Bulharská poezie 1983: 22–25), pro niž Oldřich Vyhliďal a Hana Reinerová přeložili básně *Oblak v poušti* (bulh. *Облаче в пустиня*), *Letní noc* (bulh. *Лятна нощ*), *Z oblaku déšť* (bulh. *Из облак дъжд*), *Já* (bulh. *Аз*), *Pozdní léto* (bulh. *Късно лято*), *Jitro i tože* (bulh. *Утро край морето*), *Půlnoc* (bulh. *Полунощ*), *Na vršku topolu* (bulh. *На връх тополата*) a *Bulharská řeč* (bulh. *Българската реч*).

³¹ Poetice této hry je věnována bulharská studie *Празката версия на драмата „Майстор и дявол“*. Няколко бележки върху чешкия период (1929–1938 г.) на Кирил Христов (Pražská verze dramatu „Majstor i djavol“). Několik poznámek k českému období (1929–1938) Kirila Christova) z pera autora této disertace (Černý – Hronková 2022). Zaměřuje se na charakteristiku dotyčné hry z let 1935/1936, jejíž obě rukopisné verze (originál i český překlad) jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (fond *Christov Kiril*). Pozornost je věnována legendě o staviteli kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Karla Velikého na pražském Karlově, kterou Christov poznával z různorodých pramenů, genologickým aspektům samotné hry (sám autor ji nazýval „pražská dramatická legenda“), okolnostem jejího vzniku a možným genetickým vazbám na další literární texty různé provenience. Dříve se předpokládalo, že dějovou osnovu dramatu autor vystavěl zejména na beletristickém zpracování faráře Karla Navrátila v dějepisném pojednání o kostele na Karlově ze 70. let 19. století. Jak však bylo nyní zjištěno, Navrátilova povídka a především vlastní drama K. Christova se celou stavebně-dějovou konstrukcí i kompozičním členěním opírají o starší text novely Eduarda (Edvarda) Herolda *Stavitel Karlova. Povídka z časů Karla IV.* z roku 1853.

³² V poslední době byl František Tichý nově oceněn zejména jako bulharista, zvláště jako **průkopník básnického překladu**; srov. *Nad nedoceneným bulharistickým dílem Františka Ruta Tichého alias Zdeňka Bromana (1886–1968)* (Černý 2017).

se objevily české verze básní *Посвящение* (*Posvěcení*), *Недей се връща* (*Nevracej se!*), *Въздишка* (*Vzdech*), *Две хубави очи* (*Dvě krásné oči*) a *Ела!* (*Pojď*) (Javorov 1906); k nim překladatel v 5. čísle stejného ročníku téhož časopisu z února 1907 ještě připojil své přebásnění cyklu *Хайдушки песни* (*Hajducké písně*) (Javorov 1907) – se poměrně nedávno intenzivně psalo. Nikolaj Daskalov ve své analytické studii *Първите преводи на Яворов на чешки език* (První překlady Javorova do češtiny; Даскалов 1996: 189–204) vysoce oceňuje překladatelovu orientaci na představitele **bulharské moderny** (vedle K. Christova a P. Javorova pořídil několik přebásnění Penča Slavejkova), jakož i vysoce funkční a reprezentativní výběr Javorových veršů určených českým čtenářům. Pochvalně se bulharský badatel pronáší i o kvalitách přeložených veršů (překladatel podle něj dokázal vystihnout „charakteristickou duchovní atmosféru“ originálu [Даскалов 1996: 204]), o Tichého-Bromanově tvůrčí invenci v interpretaci Javorovových básnických obrazů, při vynalézání rýmových dvojic i při snaze o zachování rytmicko-prozodických a intonačních vlastností originálu, třebaže detailně rozebírá i překladatelovy **chyby** pramenící z nedostatečné znalosti bulharštiny (jako příloha jsou v této disertaci poprvé editovány dopisy Adolfa Černého, rozebírající některé překladatelovy začátečnické lapsy) a zamýšlí se také nad **kompensací folklorní výrazovosti**, v níž se projevuje nesnadnost zcela adekvátního přetlumočení bulharských reálií a stylu vlastních bulharské lidové písní.

Bulharská bohemistka a překladatelka Jordanka Trifonova dokonce vydala javorovovskou monografii *...от своя зов аз слушам ек. Чешки и словашки прочити на Яворовата лирика* (...svého volání já slyším ozvěnu. Česká a slovenská čtení Javorovovy lyriky; Трифонова 2016), zaměřenou na problematiku české a slovenské recepce spisovatelovy tvorby. Přínos této knihy spočívá v komplexním uchopení problematiky a v interdisciplinárním translato-logickém lingvo-literárním přístupu.

Sklonek Javorova života byl nepochybně obdobím, kdy kulminoval Tichého zájem o jeho básnickou a rovněž **dramatickou** tvorbu. V Tichého pražské, doposud neuspořádané pozůstalosti³³ je totiž zachován dopis (je editován v disertaci), který překladateli napsala Lora Petkova Javorova (roz. Karavelova; 1886–1913) krátce po sňatku s P. Javorovem, uskutečněném 19. září 1912. Tento list nejen že svědčí o nebývalé intenzitě milostného citu dcery význačného bulharského politika Petka Karavelova ke slavnému básníku a zapálenému bojovníkovi za osvobození Makedonie z osmanského područí, nýbrž je zároveň také cenným dokumentem odrážejícím doposud neznámé skutečnosti související s recepcí Javorovova díla v českém prostředí – především Tichého odhodlání překládat Javorovovu divadelní hru *Когато гръм удари* (*Když udeří hrom*) do češtiny s perspektivou jejího eventuálního jevištního uvedení v Praze. Ještě 19. března 1913 Tichý dopisem Adolfovi Černému slibuje, že pro *Slovanský přehled* přichystá portrétní článek o P. K. Javorovovi, ba dokonce se zmiňuje i o nových plánovaných překladech, avšak ke svému oblíbenému autorovi se již nikdy nevrátil: časopis **přestal** v létě roku 1914 na více než desetiletí **vycházet** a P. K. Javorov 29. října téhož roku **zemřel**. Tichého tíhnutí k bulharské literatuře nadobro ustalo, neboť překladatel se přeorientoval na literární tvorbu Ukrajinců a Bělorusů.

8. Athonské období Vladimíra Síse. Neznámé archivní materiály k životu a dílu perzekvovaného českého bulharisty

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 329–388)

Osobnost Vladimíra Síse (30. června 1889 – 2. července 1958) je neodlučitelně spjata s dějinami česko-bulharských vztahů v první polovině 20. století. Tento agilní a ve své době slavný novinář, publicista, ale také beletrista a spisovatel s odbornými bulharistickými i širší balkanistickými ambicemi pocházel z rodiny, která se významně podílela na rozvoji české meziválečné žurnalistiky, neboť i jeho další dva starší sourozenci se věnovali bohaté literární a společenské činnosti: novinář a politik František Síse patřil stejně jako bratr

³³ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond *Tichý František*.

k členům protirakouského odboje (Maffie) a redaktorka Miloslava (Milada) Síssová se zase výrazně angažovala v ženském hnutí.

Sísova profesionální kariéra se slibně rozvíjela (po krátkém intermezzu, kdy byl v letech 1909–1912 jako **pravoslavný konvertita Valerián** adeptem mnišství v **Chilandarském klášteře na Athosu**) již od druhého desetiletí minulého století, kdy od roku 1912 působil jako zpravodaj *Národních listů* na Balkáně a s novinami spolupracoval až do jejich zániku roku 1941. Avšak poprvé do žurnalistova života neblaze zasáhla německá okupace (Sís byl za aktivní účast v odboji ke konci války zatčen a vězněn na Pankráci). Po osvobození pracoval jako redaktor *Lidové demokracie*, tiskového orgánu Československé strany lidové. Zdálo by se tedy, že i v nových poměrech bude Sís respektovaným literátem s neoddiskutovatelnými zásluhami coby **bojovník proti nacismu**. Jenže zanedlouho došlo k zásadnímu zvratu: po komunistickém převratu v roce 1948 začal být Sís buď soustavně přehlížen či marginalizován, anebo bezostyšně znevažován a ostouzen. Z populárního novináře, známého svými protikomunistickými postoji, stal se **štvanec a zločinec**. V lednu 1949 byl zatčen, obviněn z velezrady a vyzvědačství a v březnu 1950 ve vykonstruovaném politickém procesu odsouzen k 25 letům odnětí svobody (k soudu byl kvůli předchozímu fyzickému mučení dopraven na nosítkách³⁴). Vzhledem k Sísovu pokročilému věku a nalomenému zdraví se výše trestu rovnala doživotí. Zemřel v nechvalně proslulém žaláři v Leopoldově na Slovensku na následky psychického týrání i tělesného vyčerpání způsobeného těžkou srdeční chorobou.

11. dubna 1969 byl rozhodnutím městského soudu v Praze **posmrtně rehabilitován**. Zasloužila se o to vdova po V. Sísovi, Marie-Magdaléna Síssová, rozená Stefanova (1897–1976), která se již v roce 1950 pokusila – marně – intervenovat u tehdejšího ministra školství, věd a umění Zdeňka Nejedlého (její dopis kontroverznímu politikovi z 26. dubna 1950 je poprvé vydán v příloze).

O Sísovi se v Československu příležitostně psalo i po únoru 1948, avšak z kdysi váženého publicisty se stala *persona non grata*, a tak byly k Sísovu jménu emblematicky přiřazovány jen jevy negativní a regresivní. Nejradikálněji se averze vůči Sísově osobě projevovala v hodnoceních literárněvědně a folkloristicky zaměřeného bulharisty a slavisty Zdeňka Urbana (1925–1998). Jeho nelichotivé charakteristiky měly svého času nejen značnou váhu (minimálně v širších slavistických kruzích), nýbrž současně nesly i pečeť oficiálního vztahu celé tehdejší české humanitní vědy k tomuto novodobému mučedníkovi. Tak např. v Urbanově kandidátské disertaci *Z dějin česko-bulharských kulturních styků* v důsledku až fanaticky uplatňované marxistické metodologie (s veškerým jejím demagogicko-rétorickým aparátem), vyústivší v jednostrannou dezinterpretaci faktů s nenávisným zahrocením, nabyla Sísova osobnost v kontextu československo-bulharských vztahů obludných rysů sluhy světového imperialismu a zaprodance bulharského šovinismu. Jak konkrétně Z. Urban napsal (Urban 1957: 66–67): „Pro hlubší pochopení dvou hlavních linií poměru české společnosti k Bulharsku v této době si musíme ještě připomenout, že se u nás našli i otevření obhájci politiky bulharských imperialistických kruhů za druhé balkánské války. Za jiné projevy těchto přímo zrůdně reakčních názorů uvedme aspoň knihu puncovaného buržoazního znalce bulharské problematiky, novináře Vladimíra Síse *Kritické dny Bulharska*, v níž kromě nehorázností a lží typu tvrzení, že Ferdinand I., ‚měl-li v Bulharsku domácí nepřátele, teď už jich mítí nebude‘,³⁵ protože lid prý za událostí roku 1913 poznal, že to se zemí myslil vždy jen dobře, čteme volání po ‚Velikém, Sjednoceném a Silném Bulharsku‘,³⁶ plně v duchu nejšovinističtějších tendencí bulharské buržoazie. [...] I když český pracující lid nebyl svou sociálnědemokratickou stranou, jejíž vedení již stálo na vysloveně kontrarevolučních pozicích, téměř informován o statečném boji úzkých socialistů

³⁴ Srov. např. Hejl 1990: 203, 209, 284, 287; Kratochvíl 1990 [1. vyd. 1975]: 138–140 [zde je mj. přetištěn celý redakční článek o Sísově rehabilitaci *Případ Vladimír Sís znovu před soudem*, *Lidová demokracie* 12. 4. 1969].

³⁵ Sís 1914 [*Kritické dny Bulharska*]: 159 [pozn. Z. U.].

³⁶ Sís 1914: 163 [pozn. Z. U.].

proti vtažení Bulharska do tohoto nového válečného dobrodružství, prokázaly mu imperialistické choutky cara Ferdinanda I. i činy bulharské vlády s dostatek pravý stav věcí.“

Obrovský Sísův přínos pro kulturní sblížení obou národů zůstal tehdy záměrně zcela ignorován a ani později Urbanova ideologická bdělost a ostražitost vůči Sísovi nepolevovala, jak dokládá např. následující citát z konferenčního příspěvku *K aktuálním úkolům studia česko-bulharských kulturních vztahů (od roku 1848 do současnosti)* ze samého sklonku 80. let (sborník ovšem vyšel až v roce 1990): „Rovněž vliv promonarchistických, a dokonce profašistických sympatií nebyl části českých ‚přátel Bulharska‘ cizí. Doložme si to alespoň jménem Vladimíra Síse, jehož ‚autentická svědectví‘ znalce bulharské problematiky jsou dosud někdy citována – bez upozornění, že nejde o autentičnost, nýbrž o reprodukci názorů tehdejších bulharských reakčních vládních míst.“ (Urban 1990: 21)

Sísova **úplná občanská rehabilitace** byla dovršena teprve roku **1998**, kdy mu prezident Václav Havel udělil in memoriam **Řád Tomáše Garrigua Masaryka**, a 50. výročí jeho úmrtí pak v roce 2008 připomněla Česká televize krátkým šotem. O deset let později (30. června 2018) byla oběma bratřím Sísovým – Vladimírovi a Františkovi – odhalena pamětní deska v rodném Maršově.

I přesto jsme v Česku Sísovi zůstali leccos dlužni. Je znám spíše svou občanskou statečností než odbornými pracemi (v Česku po roce 1989 nebyla příznačně znovu vydána ani jediná jeho kniha!) a zájem o jeho bulharistické a balkanistické dílo je omezen téměř výlučně na úzký okruh specialistů.

Ovšem o to větší péči jeho osobnosti i textům věnují v Bulharsku, kde v posledních zhruba dvaceti letech vyšly překlady většiny Sísových knižních publikací, kde je navíc objevován i jako originální fotograf a kde také vznikl průkopnický, několik let připravovaný životopisný dokumentární film *Гражданинът Сис* (Občan Sís).³⁷

Autor disertace v této kapitole podrobně mapuje Sísův raný pobyt (1909–1912) na Athosu a Balkáně. Pozornost je věnována kontaktům s českým mnichem Sávou Chilandarcem (v příloze jsou editovány Sísovy dopisy Sávovi z let 1909–1911), který Síse nasměroval ideově proslovansky, jsou analyzovány Sísovy názory na **makedonskou otázku**, jak se odrážely v jeho publicistice (např. stať *Usilování Bulharů a Srbů o Makedonii* z roku 1910 obhajovala ideologii makedonismu), i jeho práce beletristické (Sís byl takto poprvé objeven jako český **prozaik**, jenž své náměty čerpal z exotického prostředí Balkánu, zejména z každodennosti **bulharského vojska**, které mu poskytlo řadu příležitostí zachytit odvahu i humorné okamžiky vojáka z armády příbuzného slovanského národa). Od roku 1912 Sís často pobýval v Bulharsku a stal se zapáleným **bulharofilem** a zpravodajem *Národních listů* na Balkáně. Athonský pobyt ho zásadně ovlivnil na celý život, rozhodl o jeho balkanistických odborných zájmech i celoživotní demokratické orientaci, která se zasazovala o překonávání úzkoprsého a navzájem konkurenčního nacionalismu jednotlivých balkánských národů, pověstných svou bojovností a konfliktností.

Vzhledem k množství Sísových textů – psaných bulharsky i do bulharštiny přeložených – i k rozsáhlému sísovskému diskursu zvláště v bulharských pracích historického charakteru je nutno Vladimíra Síse pokládat za **dvojdomeho tvůrce**, který se sice narodil v Čechách, avšak svým dílem se vepsal i do společenského života Bulharska, jež pokládal za svou druhou domovinu. U dvojdomych osobností bývá zvykem, že jim každé z obou prostředí přisoudí poněkud odlišnou úlohu v národních dějinách, literatuře, vědě, kultuře apod. Zatímco v Bulharsku byl již plně zbaven negativní etikety „puncovaného buržoazního znalce bulharské problematiky“ (Urban 1957: 66) a jeho činům i textům se věnují celé badatelské týmy, u nás byl doposud pouze rehabilitován (hlavně občansky), kdežto jeho rozměrná tvorba z větší části doposud leží stranou zájmu českých slavistů i historicky zaměřených balkanistů (výjimku potvrzující pravidlo představuje výše citovaná Vinšova studie o česko-albánských vztazích). Je tedy logickým úkolem i historické vědy

³⁷ Předpremiéra filmu (režie a scénář: Gospodin Nedelčev, spolupráce na scénáři: Vladi Kirov, Didofilm 2018) se konala v Českém centru v Sofii 14. listopadu 2018 a následujícího roku ho mohli zhlédnout i diváci v Praze a v Brně.

české, aby Sísovo dílo komplexně poznala, náležitě je duchovně ukotvila v domácích dějinných souvislostech a našla pro ně odpovídající vývojové místo ve vzájemných česko-bulharských (ale též např. česko-srbských a česko-makedonských) vztazích.

9. Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stojanova z roku 1863 (Komentář k obrazové příloze)

(Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021: 638–705)

Jako součást disertace je poprvé moderně reeditována česká mapa *Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jonské ostrovy* (Stojanov 1863), připravená bulharským studentem V. D. Stojanovem během jeho pražského pobytu (1858–1868). Komentář toto dílo nejen zasazuje do vývojových souvislostí bulharské obrozenské kartografie (jedinými Stojanovovými domácími předchůdci byli Aleksandăr Chadžirusset [1810–1861], autor mapy Bulharska vytištěné roku 1843 ve Štrasburku, a Dimităr Angelidev [životopisná data nezjištěna], autor mapy Evropského Turecka, vydané roku 1862 v Plovdivu), nýbrž zároveň i oceňuje jako kulturní čin v dějinách českého poznávání Bulharska. Stojanov totiž inicioval zrod tajného spolku **Pobratim**, založeného v Praze 19. ledna 1863 a reprezentovaného ještě dalšími čtyřmi „pobratimci“: Josefem Severou (životopisná data nezjištěna), Josefem Noskem (1829–1899), Ervínem Špindlerem (1843–1918) a blíže neznámým studentem Petkovem (Amort – Havránková 1980: 73). A s pobratimci, kteří měli mj. za úkol **propagovat Bulharsko v českém prostředí** (v tomto ohledu je i Stojanovova kartografická činnost prodchnuta a inspirována pobratimským duchem), myšlenkově i vlastní tvorbou souzněl v pařížské emigraci žijící spisovatel, politik a publicista Josef Václav Frič: Friče i Stojanova spojovala též politická (radikálně demokratická) orientace a polonofilství a Stojanov svého pařížského přítele v několika dopisech povzbuzoval a chválil za literární práce s bulharskými náměty, mj. též za libreto k opeře F. Z. Skuherského *Vladimír, bohův zvolenec*.

Ve svých písemnostech Stojanov – vedle české recenze v *Národních listech* z 22. srpna 1863 (Anonym 1863),³⁸ jejíž text je přetištěn i zde v disertaci – zmiňuje, že na mapu vyšla i kladná recenze německá v časopise *Ost und West* (Леков – Бехиньова 2001: 11), avšak tento druhý dobový ohlas na jeho kartografické opus se prozatím dohledat nepodařilo, stejně jako ani žádnou kritiku (či alespoň glosu) bulharskou, jež by na kartografickou novinku upozornila vlastní obyvatele tzv. Evropského Turecka.

Mimo dotyčné recenze (resp. možná autorecenze?) z *Národních listů* lze upozornit ještě na jeden text, tentokrát již prokazatelně Stojanovův. Poprvé jej zaregistroval bulharista Josef Páta, synteticky oceňuje celý Stojanovův pražský pobyt z hlediska binárních kulturních styků (Páta 1940: 53): „Současně při vydání mapy napsal Stojanov do *Národních listů* 1863, č. 278 (se značkou V.), pozoruhodnou úvahu o nutnosti osvobození balkánských národností. Stojanov se pustil dokonce tak daleko, že naznačoval i případné hranice nových států po odstranění turecké nadvlády. Tato úvaha, otištěná jako domnělý dopis z Cařihradu, vzbudila značnou pozornost mezi rakouskými politiky, poněvadž se zde mluvilo o krajích, jako např. o Bosně a Hercegovině, o Dalmácii, na něž si Rakousko dělalo určité nároky.“

Onen fiktivní dopis z Cařihradu byl ovšem podepsán V. nikoliv latinským, nýbrž cyrilským, označeným nahoře obloučkem (Ɱ), a uveřejněn v *Národních listech* 28. listopadu 1863.³⁹ Stojanov se zde snažil podat stručný návod, jak by mocnosti mohly spravedlivě vyřešit tzv. východní otázku. Především je podle pisatele třeba **zrušit osmanské panství** v Evropě, neboť „pravým“ Osmanům, jichž je v říši jen něco málo přes 3 % („1/30“), chybějí životní síly a jsou morálně zkažení; drží se u moci jen díky „ziskuchtivé Anglii“, a proto je nutné, aby se nikdo nemíchal do záležitostí Balkánu, a povstanou-li tamější křesťané, „aby

³⁸ Ač vyšla anonymně, je možné, že buď vznikla za Stojanovovy bezprostřední součinnosti v okruhu členů tajného spolku Pobratim, anebo že byla samotným Stojanovem dokonce formulována.

³⁹ (Ɱ): Z Cařihradu. (Pův[odní] dop[is]). *Národní listy* 3, 1863, 278, 28. 11., 2; všechny následující citace v hlavním textu podle moderní edice ve spisech (Стоянов I 2001: 80–81).

tenkrát mocnosti evropské nejen samy nepomáhaly Osmanům, nýbrž i aby nedovolily, aby někdo jiný jim pomáhal“. Pro zrušení turecké nadvlády je dále zapotřebí, aby bylo obnoveno Bulharské a Srbské carství „podle jejich hranic národních“, aby Řekům byly dány Thesálie, Epirus, ostrovy ve Středozemním moři východně od Itálie a západní pobřeží Malé Asie od Rhodu až k Dardanelám se všemi podél ležícími ostrovy a konečně aby Cařihrad s přímořským okolím a s východní částí Dardanel zůstal svobodným územím „pod ochranou velmocí evropských“. Tak **by** na Balkáně **vznikly tři státy**: 1. bulharsko-srbská federace, 2. Rumánie (rumunská podunajská knížectví) a 3. Řecké království. Zvláštního významu je rozsáhlý bod o **obnovení Bulharska a Srbska**, jež by podle Stojanova měly utvořit **konfederaci**. Za součást budoucího Bulharského carství pisatel považuje přesně ta území, která ve své mapě označil za **etnicky bulharská** (Стоянов I 2001: 80 [zdúr. V. D. S.]): „Carství [!] bulharské záleželo by z následujících krajin: z tak zvané provincie **Blgarie** zároveň s celou **Dobrodží**; z celé **Thracie** bez Cařihradu a bez jeho okolí; z celé **Macedonie** a jižní **Albánie** a až po ústí řeky **Bojusy** do moře Jaderského, odtamtud směrem přímo severním až k městu **Drači** na tomtéž moři, od Drače směrem severovýchodním až k městu **Dibri** na řece **Černé Drině**, kde se právě blíží pomezí albánsko-macedonské.“

Srbské carství by kromě Srbského knížectví připojilo Bosnu (až po řeku Vrbas), Staré Srbsko (až ke Kačaniku u Šar-planiny), severní a střední část Albánie (až k Dibri a Drači), celou Zetu a Hercegovinu a část Dalmácie (od Kotory přes Split až k prameni řeky Vrbas); Rakousku prý bude zřejmě nutné nabídnout za odstoupená území tureckou část Chorvatska.

Stojanov tedy ve fiktivním dopise vysvětluje politické pozadí své mapy, přičemž jako průkopník **vědomě rozšiřuje pojem Bulharska na celou etnickou oblast** obývanou bulharským obyvatelstvem – v podstatě na neuskutečněné **Bulharsko sanstefanské** (1878), zatímco pro severní Bulharsko (mezi Starou Planinou a Dunajem) – na starších mapách byla jako Bulharsko či Bulhary značena právě jen tato oblast – volí pojmenování „Blgarie“. Sám Stojanov si byl tedy nepochybně vědom skutečnosti, že dává své **bulharské domovině nový obsah**, žádaje nejprve o dobrozdání k připravované mapě G. S. Rakovského (napsal mu v říjnu 1861 rozsáhlý dopis, v němž adresáta seznámil se svou koncepcí Bulharska, jak ji později konkretizoval v pražské mapě) a posléze vystupuje jako fiktivní cařihradský dopisovatel českých novin, aby dal tomuto svému záměru **naléhavost politického požadavku**, národního **programu**. Přesto se Stojanovův vlastenecký čin nestal žádnou převratnou událostí v relativně skrovných dějinách bulharské kartografie. Skutečnost, že mapa vznikla **mimo vlastní bulharské území** a že je psána **jazykem českým**, a tudíž primárně určena pro cizího recipienta, je pravděpodobně hlavní příčinou celkové marginalizace jejího přínosu v Bulharsku a slabé informovanosti o ní.

IV. Závěr

Disertace se v osmi kapitolách a zvláštní studii komentující přílohou českou mapu Bulharska věnovala vybraným aspektům česko-bulharských kulturních styků.

Kapitola *Na okraj jednoho česko-bulharského „nedorozumění“* komentovala domněle bulharský syžet v českém překladu libreta k opeře *Elisena, kněžna volharská* (přel. S. K. Macháček, premiéra v Praze 1827, hudba J. J. Rösler). Šlo totiž o pseudobulharský námět, kdy adjektivum „volharská“ plní pouze funkci exotického přízviska titulní postavy. V příloze byl současně vydán úryvek z dosud nepublikované práce *Česko-bulharské styky v hudbě* (1951) z pera bulharského, v Čechách působícího muzikologa G. N. Bakardžieva-Jantarského, v němž byl zhodnocen význam této opery ve vzájemných vztazích.

Případ Macháčkova překladu libreta k opeře *Elisena, kněžna volharská* je výmluvným příkladem toho, jak se mohou ve vzájemných kulturních vztazích funkčně zreálnovat konstrukty fiktivní povahy, jak při interpretaci historického materiálu může být snadno přání otcem myšlenky, a libreto pro české národní hnutí indiferentní

opery rázem obdrží slovanskou nálepku v českých obrozenských poměrech průkopného díla s bulharskou tematikou. Proto je nutno znovu se vydávat po stopách předchůdců, neustrnout však na tom, k čemu bulharistika dosud dospěla, nýbrž její odkaz prověřovat a přehodnocovat.

Fričova romantizující vize bulharského pohanství (Nad libretem k opeře F. Z. Skuherského Vladimír, bohův zvolenec) se podrobně zabývala rukopisným libretem k první české operní novince Prozatímního divadla – dílu F. Z. Skuherského *Vladimír, bohův zvolenec* (premiéra 1863) o sváru křesťanství a pohanství na dvoře bulharského knížete v 9. století. Původní německé libreto (*Der Apostat* – odtud i prvotní český název *Odpadlík*) napsal a za spolupráce E. Ujkové[Ugka]-Maýrové počestil J. V. Frič (pod pseudonymem H. Mostecký). Sledován byl Fričův zájem o bulharské náměty a jeho další libretistika (nezhudebněné libreto *Ahasver* a *Lesův pán* zhudebněný V. Sukem, který je jevištní adaptací Máchova *Máje*). Frič podstatně obohatil rejstřík metamorfóz bulharských topoi v české literatuře (českého „image“ Bulharska) o obraz tragického sváru pohanství (reprezentovaného Vladimírem) s křesťanstvím (okruh Borisův a Symeonův) a na jeho libreto navázala rozsáhlá historická novela *Z Prěslavského dvora. Historický obraz z konce IX. století* (1885) prozaika F. Procházky (též známého jako Franta Župan). Frič se jeví jako výrazný bulharofil (patrně pod vlivem tajného spolku Pobratim) a obhájce dobově uctívaných *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, v této době ještě pokládaných za autentický pramen ke slovanskému dávnověku, jež ho inspirovaly při tvorbě *Vladimíra, bohův zvolence*. V příloze byl poprvé vydán kompletní text české verze Fričova libreta.

Ve „slovanském“ Vladimírovi byl nepochybně vzýván a obdivován silný vladař středověké říše pokrevně spřízněných Bulharů, ovšem kromě toho v něm současně byla vykreslena tragická oběť zanikajícího světa pohanských bohů a také vlastní nezvladatelné erotické vášně, až posedlosti hraničící se zbožštěním: propojení lidského světa s říší nadpřirozených bytostí, jakými jsou víly v čele s Nehalenou, nutně vyústilo tragicky a rovněž v dalších českých „vílích“ operách člověk – ať už bezprostředně, nebo sledem dalších událostí a často s proviněním vůči záhubu přinášející ženské bytosti – podobným způsobem skončil smrtí (Horymír a Miloš v Rozkošného *Svatojánských proudech* a Černém jezeře, Princ v Dvořákově *Rusalce* či Jan v Novákově *Dědově odkaze*).

Frič se na pozadí těchto úvah jeví jako průkopník libretistiky v domácím písemnictví, do té doby reprezentované jen nemnohými a zhusta po umělecké stránce problematickými texty J. K. Chmelenského, V. K. Klicpery a A. V. Šmilovského, a současně jako autor první české libretistické motivické koncepce romantického rázu, třebaže libreto *Vladimíra, bohův zvolence* napsal původně německy. Teprve druhou, konečnou českou verzi libreta vytvořil sám spisovatel, ovšem při premiéře své autorství zamaskoval pseudonymem „podlé Jos. V. Friče vzdělal Hynek Mostecký“. Nutno dodat, že iniciály krycího jména H. M. příznačně odkazují k Fričovu nedostižnému literárnímu vzoru K. H. Máchovi.

Část „*Nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě...*“ *Počátky českého poznávání osobností a díla Petka Račova Slavejkova* sledovala počáteční recepci tvorby bulharského obrozenského básníka, novináře a folkloristy P. R. Slavejkova v českém prostředí (I. J. Hanuš, V. D. Stojanov, K. Jireček, A. V. Zechirov-Panov, J. Neruda, J. J. Toužimský, K. Božkov, E. Fait). Slavejkovovu uměleckou stránku poznalo české publikum poměrně pozdě – roku 1887 vyšel překlad jeho povídky s albánským námětem *Krvopomsta* (přel. K.

Červenka) a roku 1901 a 1904 několik jeho básní (přel. V. Šak a anonym). O Slavejkovovi psali hlavně čeští publicisté, byl pro ně zejména vlasteneckým učitelem, národním tribunem a bojovníkem za bulharskou církev, který se po roce 1878 zasazoval o zajištění demokratického vývoje země. Slavejkovova stěžejní básnická díla do češtiny doposud přeložena nebyla, což je nutno považovat za velký dluh české bulharistiky.

Alespoň s částí Slavejkovovy umělecké tvorby se Češi přece jen seznámili (do roku 1904), leč nedostatečně – jedna přeložená povídka s námětem ze života černoohorských Albánců a čtyři lyrické básně nemohly ani v nejhrubších konturách poskytnout českému recipientovi reálnou představu o kvalitách, tematické šíři i žánrové rozmanitosti spisovatelových slovesných výtvorů. Situace se bohužel podstatně nezměnila ani později, třebaže něco pro přiblížení Slavejkova českému recipientu přece jen vykonáno bylo (srov. zejména pokus objevit Slavejkova jako autora dětské poezie či zdařilá přebásnění L. Kroužilové). I nadále však Petko R. Slavejkov zůstává při konfrontaci s českými obrazy a texty svých souputníků Ljubena Karavelova, Christa Boteva či Ivana Vazova jaksí upozaděný, nedocenený a marginalizován. Lze si jen přát, aby se pokračovalo v započatém objevování Slavejkova – zdánlivě okrajové postavení jeho spisovatelského odkazu v české recepci bulharské literatury by pak mohlo být zneplatněno spontánním ohlasem, který by nově zprostředkovaná díla v českém prostředí vyvolala. Slavejkov je nepochybně této české „rehabilitace“ hoden a přinejmenším jeho nádherným jazykem psaná poezie si pozornost zaslouhuje plným právem.

Kapitola *Archimandrita Onufrij Popovič Chilendarce (Bogdan Popivanov) ve světle korespondence (O zapomenuté edici českého mnicha Sávy Chilandarce)* (v bulharském jazyce) pojednala o nevydané rukopisné edici dopisů bulharsko-srbského obrozeneckého pracovníka a bojovníka za autonomii bulharské pravoslavné církve archimandrity Onufrije Popoviče Chilendarce s bratrstvem kláštera Chilandaru na Athosu, kterou v roce 1911 nabídl Srbské královské akademii český pravoslavný mnich Sáva Chilendarce (S. Breüer). Na základě nových fakt byla rekonstruována zejména Onufrijova doposud značně fragmentární biografie. Pozornost byla rovněž věnována úloze Athosu v tehdejší národně emancipačním procesu balkánských národů se zvláštním zřetelem k historii kláštera Chilandaru v 19. století.

Část *Bojan Penev a jeho kontakty s Čechami a českou kulturou*, napsaná společně s bulharistkou Danuší Hronkovou, se zabývala zájmy bulharského literárního vědce B. Peneva o českou literaturu a kulturu. Jednak sledovala bohemistická témata v badatelových pracích, jednak doložila Penevovy osobní styky s představiteli české vědy a ohlas jeho osobnosti a díla v Čechách. V příloze byla ke statí připojena edice vybrané Penevovy korespondence s představiteli českého vědeckého a kulturního života (A. Novákem, F. R. Tichým, M. Murkem, A. Černým).

Do Čech Peneva od druhého desetiletí 20. století vedly konkrétní úkoly: studium západoevropské romantiky ve slovanských literaturách v epoše národního obrození, shromažďování údajů o Bulharech ve starším cizím písemnictví a zahraničním tisku, charakterologické úvahy, konečně též výzkum vlivů, které působily na utváření bulharské obrozenecké kultury. V Praze si získal svou erudicí úctu i přátele, svými pracemi ovlivnil meziválečnou českou bulharistiku, která přejímala jeho stanoviska, a zajímavé skutečnosti jsou také spojeny s jeho dvěma studii

otištěnými česky, statí *O různosti kultur a bulharské inteligenci* (Penev 1924) a přehledem *Dnešní literatura bulharská* (Penev 1925).

Vztahy vynikajícího bulharského literárního historika k českým kolegům, s nimiž udržoval korespondenční styky, k Čechám, české vědě a písemnictví a v obrácené perspektivě pak český poměr k jeho dílu a problematika jeho česky otištěných studií byly pro charakteristiku Penevova odkazu pouze dílčími otázkami. Nicméně dokreslily osobnost i badatelské metody jedné z nejvýznačnějších postav bulharské vzdělanosti první třetiny 20. století (příznačně svou badatelskou stopou i intelektuální aurou přirovnávané k F. X. Šaldovi) a přispěly také k literárnědějepisné deskripci bulharské komparatistiky a česko-bulharské vědecké a literární vzájemnosti počátkem minulého století.

Kapitola *Kiril Christov – pěvec neuspokojený, leč nezoufající... K počátkům recepce jeho tvorby v Čechách* (v bulharském jazyce) analyzovala počátky české recepce díla bulharského hédonistického básníka. Do roku 1918 byl K. Christov českému čtenáři představován zejména jako vitalistický básník nespoutaného erotismu a tělesných radostí (přehledy A. T. Balana, první překlady milostné lyriky z pera V. Šaka), třebaže nikdy jako ideový soupeř zakladatelské „Velké čtyřky“ (první generace bulharské moderny), ale spíše jako spojovací mezičlánek mezi Vazovovou školou a čtveřicí modernistů sdruženou v časopise *Мисъл* (Misál) (česky je dostupný překlad zásadní studie dr. K. Krásteva z roku 1910). Obě Christovovy rané návštěvy Čech (roku 1898 a 1912) se odrazily i v jeho vztahu k této středoevropské zemi: ať už jde např. o české motivy v autorově poezii (báseň *Франтишек Палацки!* [Fr. Palacký]), o snahu nabídnout v roce 1902 operu K. Macháně na Christovovo libreto *Хоро* (Choro) brněnskému německému divadlu (z inscenace nakonec z neznámých příčin sešlo) anebo o navázání přímých kontaktů s českými literáty a překladateli (F. Tichým-Bromanem, S. Formanem). Zejména F. Tichý v Christovovi objevil také moderního experimentátora s bulharskou lidovou písní, když přeložil několik lyrických miniatur z cyklu *Колибарски песни* (Písňe z chat; 1903), následně přepracovaného do sbírky *Самодивска китка* (Rusalčí kytka; 1904). V předvečer první světové války pronikly do českého prostředí i Christovovy dobově zjitřené nacionalistické válečné písňe ze sbírek *Към Цариград* (Na Cařihrad; 1912) a *На нож!* (Na zteč!; 1913) a rovněž jedna autorova povídka (*Госпожицата* [Slečinka]) s válečnou tematikou. Tyto jeho kontakty s českým prostředím byly prohloubeny především v letech 1929–1938, kdy básník žil v Praze a kdy vznikla řada dalších překladů.

Část *František Rut Tichý (Zdeněk Broman) – první překladatel a propagátor Javorovova díla v Čechách* se soustředila na některé doposud neznámé aspekty v české recepci díla básníka a dramatika P. K. Javorova, související s činností překladatele a publicisty F. Tichého-Bromana. Podrobně byly zhodnoceny Tichého překlady Javorova a překladatelovy kritické reflexe jeho tvorby, publikované v časopise *Slovanský přehled*. Jako příloha byly poprvé editovány archivní dokumenty odrážející český poměr jednak k Javorovově poezii (dopisy A. Černého Tichému), jednak k jeho dramatickému osudu (dopis manželky L. Karavelovy-Javorovy Tichému).

F. R. Tichého můžeme bez nadsázky nazývat propagátorem bulharské moderny v českém prostředí počátku 20. století a jejím tehdejším největším českým znalcem a přívržencem. Třebaže ne vše mohl realizovat podle svých představ a uskutečnit stihl jen zlomek původních velkorysých plánů, zůstává jednou z pozoruhodných, byť nedocenených osobností české bulharistiky. Patří mu trvalé

místo mezi průkopníky, kteří pozvedli český překlad bulharské umělé poezie na vyšší, uměleckou úroveň: V tomto směru Tichý bezesporu navazoval na dílo Josefa Antonína Voráčka (1857–1900) a Vladislava Šaka, ale této trojici vévodil jako autor hned několika původních básnických sbírek (Voráček i Šak byli spíše příležitostnými veršotepci). K vrcholům překladatelského umění F. Tichého patří přebásnění Ch. Boteva a jen částečně publikované překlady Penča Slavejkova. Navíc Tichý byl jediný z této trojice studovaným filologem, samostatně vědecky pracoval a sledoval také soudobou literární kritiku (českou i bulharskou), jejíž úsudky a dobové diskuse reflektoval ve své publicistice.

Kapitola *Athonské období Vladimíra Síse. Neznámé archivní materiály k životu a dílu českého bulharisty* zmapovala raný pobyt (1909–1912) V. Síse, pozdějšího renomovaného novináře, publicisty, ale také beletristy a spisovatele s odbornými bulharistickými i balkanistickými ambicemi. Pozornost byla věnována jeho kontaktům s českým mnichem Sávou Chilandarcem (v příloze jsou poprvé editovány Sísovy dopisy Sávovi z let 1909–1911, zasílané z Prizrenu), byly analyzovány Sísovy názory na makedonskou otázku, jak se odrážely v jeho publicistice (např. stať *Usilování Bulharů a Srbů o Makedonii* z roku 1910 obhajovala ideologii makedonismu – Sís pro Makedonii požadoval výchovu domácí inteligence, která nebude sloužit bulharským ani srbským zájmům, nýbrž bude uvědoměle makedonská svou národností i jazykem), i jeho práce beletristické. Od roku 1912 Sís často pobýval v Bulharsku a stal se zapáleným bulharofilem a pravidelným zpravodajem českých novin (*Národní listy*) na Balkáně. V lednu 1949 byl zatčen, obviněn a v březnu 1950 ve vykonstruovaném politickém procesu odsouzen k 25 letům odnětí svobody. Ve vězení v Leopoldově na Slovensku zemřel na následky psychického týrání i tělesného vyčerpání. 11. dubna 1969 byl posmrtně rehabilitován (díky manželce M. Sísové-Stefanové, která bezúspěšně intervenovala u Z. Nejedlého; její dopis z 26. dubna 1950 byl vydán v příloze).

Jako součást disertace byla poprvé moderně reprodukována česká mapa *Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jonské ostrovy* (Praha 1863), připravená V. D. Stojanovem během jeho téměř desetiletého pražského pobytu (1858–1868). Odborné pojednání *Česká mapa Bulharska (Balkánu) od V. D. Stojanova z roku 1863 (Komentář k obrazové příloze)* zasadilo toto dílo, konzultované s předákem národněosvobozenického hnutí G. S. Rakovským, do vývojových souvislostí bulharské obrozenecké kartografie. Rovněž byly nastíněny Stojanovovy pohnutky, proč se rozhodl chápat Bulharsko v novém, širším smyslu jako domovinu obývanou Bulhary, která vedle provincie „Blgarie“ mezi Starou Planinou a Dunajem (ve starších mapách byla jako Bulharsko označována právě pouze ona) zahrnovala i Dobrudžu, Thrákii, Makedonii a část jižní Albánie. V tom tkví hlavní přínos této mapy, jež sehrála důležitou úlohu i v dějinách česko-bulharské kulturní vzájemnosti, třebaže v Bulharsku byl její význam marginalizován.

Stojanovova práce však měla i nemalý symbolický význam (to dokládají zmínky v korespondenci s Rakovským i fiktivní cařihradský dopis anonymně otištěný v *Národních listech*), navíc do českého prostředí přinesla několik novinek (slovníček, zeměpisná jména v české transkripci, novou podobu Bulharska na základě etnického principu, s rozlišením provincie „Blgarie“) a stala se jedním z mála hmatatelných výsledků romantického úsilí kolektivu sdruženého v tajném protitureckém spolku Pobratim, který v Čechách propagoval revoluční myšlenky G. S. Rakovského a obecně se všemožnými prostředky snažil o popularizaci bulharské kauzy v českém tisku. V tomto ohledu je mapa *Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jonské*

ostrovy V. D. Stojanova dílem trvalé hodnoty, jež si zaslouží svou opožděnou rehabilitaci.

Disertace *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR* se soustředila zejména na heuristický aspekt výzkumu, opírajíc se o bohatou materiálovou základnu, z velké části doposud neznámou či v odborných pracích opomíjenou anebo interpretovanou chybným či zavádějícím způsobem, odrážejícím dobovou ideologickou a metodologickou předpojatost. Autor disertace se tak mj. snažil i o napravení starých křivd a rehabilitaci kdysi zatracovaných osobností česko-bulharských vztahů tím, že mu soustředěný výzkum a časový odstup od zkoumané matérie dovolily přistoupit k obsahově pestré a časově různorodě vymezené problematice *sina ira et studio*.

V. Summary

The doctoral dissertation (DSc.) *Mutual Awareness Through Solidarity and Unity*, subtitled *Surveying Cultural Relations Between the Czechs and the Bulgarians up to the Establishment of Czechoslovakia* presents in book form the core research from three interlinked Czech-Bulgarian projects that took place under a bilateral interacademic agreement (2011–2019). It contains eight chapters and a special study commenting on the cartographic appendix.

1. *On the margins of a Czech-Bulgarian “misunderstanding”*. This chapter comments on the supposedly Bulgarian subject in the Czech translation of the libretto to the opera *Elisena, Volgarian Princess* (trans. S. K. Macháček, premiere in Prague 1827, music by J. J. Rösler). This is actually a pseudo-Bulgarian subject, with the adjective *volharská* only serving as an exotic epithet for Princess Elisena. The first ever publication of an excerpt from the unpublished *Czech-Bulgarian Relations in Music* (1951) by G. N. Bakārdzhiev is appended. It assesses the importance of this opera with regard to mutual relations.

2. *Frič’s romanticizing vision of Bulgarian paganism (On the libretto to F. Z. Skuherský’s Vladimír, God’s Chosen One)*. This chapter focuses in detail on the manuscript libretto of the first new Czech opera at the Provisional Theatre in Prague – *Vladimír, God’s Chosen One* (1863) by F. Z. Skuherský. The original German libretto (*Der Apostat* – hence the alternative title *Odpadlík*) was adapted and in collaboration with E. Maýrová (Ugka/Ujková) translated into Czech by J. V. Frič (under the pseudonym H. Mostecký). Frič’s interest in Bulgarian subjects is assessed, as is his subsequent libretto work (the libretto *Ahasver*, never set to music, *Lord of the Forest*, based on Mácha’s *Máj*, set to music by V. Suk). Frič substantially expanded the range of ways in which the Bulgarian topos was transformed within Czech literature (i.e. the Czech “image” of Bulgaria) to include an image of the tragic conflict between paganism (represented by Vladimír) and Christianity (Boris and Symeon’s circle). His libretto was followed by an extensive historical novella *From the Přěslav Court: A Historical Picture from the End of the Ninth Century* (1885) by F. Procházka. Frič shows himself to be a pioneer of Czech Romantic libretto work and one of the first authors to conceive its motifs, reflecting his attitude towards Bulgaria as well as the *Dvůr Králové* and *Zelená Hora* manuscripts, which at that time were still considered to be an authentic source on Slav paganism. The complete text of the Czech version of Frič’s libretto is published for the first time in an appendix.

3. *“He was in no way a bleeding heart or a poet, whose world was limited to his chamber...” Czechs first getting to know Petko Rachov Slaveykov, the man and*

his work. In this chapter the author observes the initial reception (e.g. by I. J. Hanuš, V. D. Stoyanov, K. Jireček, A. V. Zehirov-Panov, J. Neruda, J. J. Toužimský, K. Bozhkov and E. Fait) of work by Bulgarian National Revival poet, journalist and folklorist P. R. Slaveykov in the Czech lands. Slaveykov's literary work was not known by the Czech public until 1887, when a translation came out of his Albanian-themed short story *Blood Vengeance* (translated by K. Červenka); this was followed by several of his poems in 1901 (translated by V. Šak and anonymous). It was primarily Czech journalists who wrote about Slaveykov, finding him above all to be a patriotic teacher, a national tribune and a fighter for the Bulgarian church. Slaveykov's key poetic works were not translated into Czech.

4. *Arhimandrite Onufri Popovich Hilendarets (Bogdan Popivanov) in the light of his correspondence (On a forgotten edition of the Czech monk Sáva Chilandarec)*. This chapter focuses on an unpublished manuscript edition of letters between Bulgarian-Serbian National Revival worker and fighter for an autonomous Bulgarian Orthodox church Arhimandrite Onufri Popovich Hilendarets and the brotherhood of the Hilandar Monastery, which in 1911 was offered to the Serbian Royal Academy by the Czech Athonian monk Sáva (S. Breüer). On the basis of new facts Onufri's hitherto rather fragmentary biography has been pieced together in particular. Attention is also paid to the role of Mt. Athos in the Balkan nations' national emancipation process with special regard for the 19th century history of Hilandar.

5. *Boyan Penev and his contacts with the Czechs and Czech culture*. This chapter, co-written with D. Hronková, deals with Bulgarian literary scholar B. Penev's interests in Czech literature and culture. It both follows the Bohemist topics in his research work and it indicates Penev's personal relations with representatives of Czech science and scholarship and Czech reception. An edition of selected correspondence between Penev and representatives of Czech cultural life (A. Novák, F. Tichý, M. Murko and A. Černý) is appended.

6. *Kiril Hristov – a dissatisfied but not despairing minstrel... Initial reception of his work in Bohemia*. This is an analysis of the first reception of K. Hristov's work. Up until 1918 this author was presented to the Czech reader as a vitalist and erotic lyricist (papers by A. Teodorov-Balan, translations by V. Šak). Both of Hristov's early visits to Bohemia (in 1898 and 1912) were reflected in his attitude to this country: he is the author of an ode to Palacký, and in 1902 he attempted to offer *Horo*, an opera by Karel Macháň with his own libretto, to the Brno German Theatre (though it was never staged), and he forged direct contacts with Czech writers and translators (F. Tichý and S. Forman). He was written about in the Czech press e.g. by A. Černý, K. Krástev and J. Páta. F. Tichý saw Hristov as an experimental arranger of Bulgarian folk poetry, when he translated several lyrical miniatures from the *Samodivska kitka* (Fairy Bouquet) collection (1904). On the eve of the First World War the author's first nationalist war songs and a short story also appeared in Czech.

7. *František Ruť Tichý (Zdeněk Broman) – the first translator and promoter of Yavorov's work in Bohemia*. The focus here is on several previously unknown aspects of the Czech reception of the poet and dramatist P. K. Yavorov's work, associated with the activity of translator and journalist F. Tichý. Tichý's translations of Yavorov and the translator's critical reflection of his work published in the *Slovanský přehled* journal are assessed in detail. Archive documents reflecting Czech attitudes both to Yavorov's poetry (letters from A. Černý) and to his dramatic fate (a letter from L. Karavelova-Yavorova) are presented in edited form for the first time in an appendix.

8. *Vladimír Sís's Athonian period. Unknown archive material on the life and work of a Czech Bulgarist.* This chapter charts an early stay (1909–1912) made by V. Sís, subsequently a journalist and publicist as well as a fiction writer and author with Bulgarist and Balkanist ambitions. Attention is focused on his contacts with the Czech monk Sáva Chilandarec (an edited version of Sís's letters to Sáva dated 1909–1911 is appended). An analysis is made of Sís's views on the Macedonian question, as reflected in his journalism (e.g. an article entitled *The Bulgarians' and Serbs' struggles for Macedonia* dated 1910 defended the ideology of Macedonism), and of his fiction work. From 1912 Sís often stayed in Bulgaria, becoming a fervent Bulgarophile and a reporter for *Národní listy* in the Balkans. In March 1950 he was sentenced to 25 years imprisonment in a show trial and died in Leopoldov prison in 1958. In 1969 he was rehabilitated (thanks to his wife M. Síssová-Stefanová, who had unsuccessfully appealed to Z. Nejedlý: her letter dated 26 April 1950 is published in an appendix.)

9. *A Czech map of Bulgaria (the Balkan Peninsula) by V. D. Stoyanov from 1863 (Commentary on an illustrated supplement).* The dissertation includes a Czech map *European Turkey, Montenegro, Greece and the Ionian islands* (Prague 1863) drawn up by V. D. Stoyanov during his stay in Prague (1858–1868), and reproduced for the first time in the modern era. The commentary not only sets this work in the developmental context of Bulgarian Revivalist cartography but it also assesses this work as a cultural accomplishment in the history of increasing Czech awareness of Bulgaria.

Keywords: Bulgaria, Bulgarians, Bulgarian Czechs, Czech-Bulgarian literary relationships and contacts, Bulgarian-Czech mutuality, Prague, scientific contacts, Bulgarian-Serbian conflicts, Slavonic studies, Balkan studies, comparative literary studies, Bulgarian National Revival, Bulgarian poetry, Ahasver, erotism, opera, libretto, private correspondence, Saint Mountain of Athos, monastery of Hilandar, Macedonian Question, paremiology, folk narratives, literary elaboration of folklore, translation, fine-literary translation, fine-literary reception, *Slovanský přehled* (periodical), Christianity vs. Slav paganism, monastery life, Bulgarian cartography, maps

VI. Literatura (výběrově)

Amort 1978: AMORT, Čestmír: *Pokrokové tradice československo-bulharského přátelství*. Praha: Horizont, 1978.

Amort 1980: AMORT, Čestmír: *Dějiny Bulharska*. Praha: Svoboda, 1980.

Amort – Havránková 1980: AMORT, Čestmír [et al.]: *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha: Academia, 1980 [Hlavní podíl na II. a III. kapitole (více než čtvrtina knihy) měla Růžena HAVRÁNKOVÁ, aniž by to bylo náležitě uvedeno.]

Anonym 1863: Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jonské ostrovy. *Národní listy* 3, 1863, 195, 22. 8., 1.

Anonym 1935: Noví členové Slovanského ústavu. *Národní politika* 53, 1935, 162 (13. 6.), ran. vyd., 3.

Bakardžiev 1951: BAKARDŽIEV, Georgi Nikolov: *Česko-bulharské styky v hudbě*. Nevydaný strojopis, Praha, 1951, 131 s. [Exemplář je uložen ve Slovanské knihovně v Praze, sign. A 19427b.]

Balcárek 2006: BALCÁREK, Petr: Slavibor Breüer (1837–1912) a jeho vliv na společnost první poloviny 20. století. In: Marek, Pavel – Hanuš, Jiří [edd.]: *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, 56–66.

Balcárek 2012: BALCÁREK, Petr: *Monk Sáva of Hilandar. A Scholar*. Olomouc: Institut pro byzantská a východokřesťanská studia, 2012 [zvl. č. periodika *Východokřesťanská studia* 6, 2012, 18].

Bečka 2008: BEČKA, Jiří [ed.]: *Slavica v české řeči. III. Část 1. Překlady ze západo- a jihoslovanských jazyků v letech 1891–1918*. Pod vedením Jiřího Bečky a Siegfrieda Ulbrechta dále spolupracovaly Zdena Koutenská a Jitka Taušová. Práce Slovanského ústavu AV ČR – Nová řada, sv. 23. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2008.

- Bečvářová 2009:** BEČVÁŘOVÁ, Martina: *České kořeny bulharské matematiky*. Dějiny matematiky; sv. 40. V Praze: Matfyzpress, 2009.
- Bulharská poezie 1983:** *Bulharská poezie 20. století*. Praha: Odeon 1983.
- Curtius 1998:** CURTIUS, Ernts Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Přel. a ediční poznámku napsali Jiří Pelán, Jiří Stromšík a Irena Zachová. Praha: Triáda, 1998.
- Černý 2000:** ČERNÝ, Marcel: Recepce literárního díla českého mnicha na Chilandaru otce Sávy a nový zájem o jeho osobnost v Srbsku. *Slavia* 69, 2000, 3, 289–311.
- Černý 2001:** ČERNÝ, Marcel: Athos českýma očima v moderní době. In: *Litteraria humanitas X*. [Slavistika a balkanistika. Ivan Dorovský.] Brno: Masarykova univerzita, 2001, 19–47.
- Černý 2005a:** ČERNÝ, Marcel: K vydávání archivní pozůstalosti Sávy Chilandarece. (Několik poznámek ke knize: Сава Хиландарац, Типикарница светог Саве у Кареји. Приредило Т. Јовановић, предговор Б. Радовановић, са немачког превела Ј. Вељановски, Serbian Literary Company, Toronto 2000). *Slavia* 74, 2005, 1, 39–64.
- Černý 2005b:** ČERNÝ, Marcel: Slavibor Breüer alias Sáva Chilandarec (1837–1912) v dokumentačních materiálech z českých archivů (s bibliografickým soupisem jeho prací a pozůstalostí). *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 70/2004*, 2005, 1–4, 365–398.
- Černý 2008:** ČERNÝ, Marcel: Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941). In: Černý, Marcel – Grigorov, Dobromir [edd.]: *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození / Ролята на чешката интелигенция в общественния живот на следосвобожденска България*. Praha / Прага: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice / Посолство на Република България в Чешката република, 2008, 220–257.
- Černý 2010:** ČERNÝ, Marcel: České kořeny bulharské sorabistiky. *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur* 57, 2010, 1, 61–80.
- Černý 2012:** ČERNÝ, Marcel: Středoevropan Sáva Chilandarec (1837–1912) a mnišská republika Athos. Jubilejní črta ke století od úmrtí českého pravoslavného mnicha. *Parrésia* 6, 2012, 321–348.
- Černý 2013:** ČERNÝ, Marcel: Josef Páta mezi Lužicí a Bulharskem. Nad jeho „slovanskými“ juvenilními na stránkách „Osvěty“ a „Národa“. In: Černý, Marcel – Kaleta, Petr [edd.]: *Pražské sorabistické studie. K 60. výročí úmrtí Adolfa Černého (1864–1952) a 70. výročí úmrtí Josefa Páty (1886–1942)*. Praha: Společnost přátel Lužice – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Serbski institut, 2013, 15–53.
- Černý 2015a:** ČERNÝ, Marcel: Počátky novobulharské literatury – období národního obrození. In: Černý, Marcel [a kol.]: *Počátky novodobých literatur a metamorfózy romantismu u jižních Slovanů, Rumunů a Albánců*. Varia, sv. 43. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, s. 74–199.
- Černý 2015b:** ČERNÝ, Marcel: Specifická literární situace Makedonie v průběhu 19. století. In: Černý, Marcel [a kol.]: *Počátky novodobých literatur a metamorfózy romantismu u jižních Slovanů, Rumunů a Albánců*. Varia, sv. 43. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, s. 244–278.
- Černý 2016:** ČERNÝ, Marcel: Josef Kalousek a Balkán na přelomu 19. a 20. století. Fragmenty ze vzájemné korespondence se švagrem Slaviborem Breüerem, českým pravoslavným mnichem Sávou Chilandarcem. In: Fabini, Pavel [ed.]: *Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016, s. 103–132.
- Černý 2017:** ČERNÝ, Marcel: Nad nedoceneným bulharistickým dílem Františka Ruta Tichého alias Zdeňka Bromana (1886–1968). In: Štěpánek, Václav – Mitáček, Jiří [edd.]: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*. Brno: Moravské zemské muzeum – Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2017, 515–540.
- Černý 2018:** ČERNÝ, Marcel: Georgi Nikolov Bakardžiev-Jantarski mezi slavistikou a muzikologií (jeho přínos pro studium česko-bulharských kulturních a hudebních vztahů). *Научни трудове на ПУ „Паусиј Хиландарски“* 56, 2018, сб. Б – Филологија, 1 [= *Паусиеви чтения. Литературознание, превод*. Пловдив 8–10 ноември 2018 г.], 69–88.
- Černý 2020:** ČERNÝ, Marcel: Boris Jocov a Čechy (Nad první reprezentativní bibliografií popraveného bulharského bohemisty a slavisty). *Studia ethnologica Pragensia* 11, 2020, č. 2, s. 49–83. Též [online]. <<https://studiaethnologicapragensia.ff.cuni.cz/magazin/2020-2/>> [cit. 17-01-2023].
- Černý – Gotovska-Henze – Solenkova 2021:** ČERNÝ, Marcel – GOTOVSKA-HENZE, Teodorička – SOLENKOVA, Ljubomila: *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*. Ed. Marcel Černý, Božana Niševa. Práce Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., Nová řada, sv. 47. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2021.
- Černý – Grigorov 2008:** ČERNÝ, Marcel – GRIGOROV, Dobromir [edd.]: *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození / Ролята на чешката интелигенция в*

обществения живот на следосвобожденска България. Praha / Прага: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice / Посолство на Република България в Чешката република, 2008.

Dąbek-Wirgowa 1959: DĄBEK-WIRGOWA, Teresa: Działalność polonistyczna Wojana Penewa. *Pamiętnik Słowiński* 9, 1959, 149–177.

Dorovský 2003: DOROVSKÝ, Ivan [et al.]: *Slavista Josef Páta*. Brno: Společnost přátel jižních Slovanů, 2003.

Fait 1896: FAIT, Emanuel: Petko Račev Slavejkov. *Lumír* 25, 1896, 6 (20. 11.), 61–63.

Frič 1861: FRIČ, Josef Václav: *Libušin soud. Dramatická báseň v 3 dějstvích*. Geneva: Pfeffer i Puky, 1861.

Frič 1863: FRIČ, Josef Václav: *Vladimír, bohův zvolenec*. Rukopis, 13. 8. 1863, 123 s. [Exemplář je uložen v doposud nekatalogizovaném a jen předběžně uspořádaném fondu *Frič Josef Václav* v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, stará signatura 13/F/24.]

Frič 1864: FRIČ, Josef Václav: Bulharky. Balada podlé děje z roku 1832. *Rodinná kronika* 4, 1864, 80 (3. 10.), 13; 81 (17. 10.), 25–26.

Frič 1879: FRIČ, Josef Václav: *Ahasver. Opera o pěti jednáních*. Rukopis, s. a. [1879], 132 s. [Exemplář je uložen v doposud nekatalogizovaném a jen předběžně uspořádaném fondu *Frič Josef Václav* v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, bez signatury.]

Frič 1883: FRIČ, Josef Václav: *Asjenův pád. Bulharská truchlohra ve čtyřech jednáních*. Dle látky V. Drumeva. V Českém Brodě: Nákladem knihkupectví A. Reinwarta, 1883.

Frič 1903: FRIČ, Josef Václav: *Lesův pán. Opera o 4 děj. Text dle Máchova Máje napsal... Hudbu složil Váša Suk*. Wiesnerova sbírka libret, č. 23. Praha: Alois Wiesner, s. a. [1903].

Frič 1963: FRIČ, Josef Václav: *Paměti III*. Z autorovy pozůstalosti a dalších pramenů sestavil, předmluvu a doslov napsal, vysvětlivkami, poznámkami, jmenným rejstříkem a obrazovou přílohou opatřil Karel Cvejn. Paměti, korespondence, dokumenty, sv. 30. Praha: SNKLU, 1963.

Havlíčková 1948a: HAVLÍČKOVÁ [= Bechyňová], Věnceslava: *Kiril Christov*. Kdo je..., č. 108. Praha: Orbis, 1948.

Havlíčková 1948b: HAVLÍČKOVÁ [= Bechyňová], Věnceslava: *Vztah bulharské poesie k Čechám*. Strojopis doktorské disertace. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1948.

Hejl 1990: HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1990.

Hronková 1963: HRONKOVÁ, Danuše: O bulharské literatuře, zvláště poezii a dramatu, v Čechách mezi dvěma válkami. In: *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, 334–365.

Hronková 1983: HRONKOVÁ, Danuše: Bojan Penev a Čechy. In: *Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1983, 309–315.

Hronková 1988: HRONKOVÁ, Danuše: Josef Páta o bulharské literatuře a česko-bulharských vztazích. In: *Slavica Pragensia XXVIII*. AUC – Philologica 2/1985. Praha: UK, 1988, 97–104.

Hronková 1999: HRONKOVÁ, Danuše: K bulharské účasti v českém literárním životě. Od 80. let minulého století do první světové války. In: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš [edd.]: *Jihoslovenské literatury v českém prostředí*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1999, 145–163.

Hronková – Motejlová-Manolova – Mandažieva 2005–2007: HRONKOVÁ, Danuše –MANDAŽIEVA, Eli –MOTEJLOVÁ-MANOLOVA, Marija [edd.]: *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů. Antologie komentovaných textů I–II*. Praha: Avangard Prima, 2005, 2007.

Christov 1897: CHRISTOV, Cyril: Zimní motiv. Přel. Vladislav Šak. *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 2, 1897, 20, 154.

Christov 1898: CHRISTOV, Cyril: František Palacký!. Přel. [Vladislav Šak]. *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* 3, 1898, 14, 112.

Christov 1904: CHRISTOV, Kiril: Noc v Neapoli – V dnech zklamání – Scirocco – Adriatika – Černé oči. Přel. Vladislav Šak. *Slovanský přehled* 6, 1903/1904, 7 (duben 1904), 294–296.

Christov 1906: CHRISTOV, Kiril: Písně z chat I–V. – Serenada. – Podzimní motiv. Přel. Zdeněk Broman. *Slovanský přehled* 9, 1906/1907, 1 (říjen 1906), 1–2.

Christov 1912: CHRISTOV, Kiril: Rusalčí kytka I–III. – Píseň. Přel. Zdeněk Broman. *Slovanský přehled* 14, 1911/1912, 9–10 (červen–červenec 1912), 407–408.

Christov 1935: CHRISTOV, Kyril: *Výbor z básní a prosy*. Přel. Jiřina Karasová a Noemi Molnárová. V Praze: Česko-bulharská vzájemnost, 1935.

Christov 1959: CHRISTOV, Kyril: *Račenica. Hra o třech dějstvích*. Přel. Noemi Molnárová a Otto Minářík. V Praze: Dilia, 1959.

- Jakoubek – Penčev 2022:** JAKOUBEK, Marek – PENČEV, Vladimír: *Češi a Slováci v Bulharsku. Příspěvky ke studiu české, slovenské a československé krajanské přítomnosti v bulharských zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2022.
- Javorov 1906:** JAVOROV, Pejo K[račolov]: Z deníku. 1. Posvěcení. – 2. Nevracej se! – 3. Vzdech. – 4. Dvě krásné oči. – 5. Pojd'. Přel. Zdeněk Broman. *Slovanský přehled* 9, 1906/1907, 1 (říjen 1906), 2–4.
- Javorov 1907:** JAVOROV, Pejo Kračolov: Hajducké písně I–IV. Přel. Zdeněk Broman. *Slovanský přehled* 9, 1906/1907, 5 (únor 1907), 193–195.
- Jirát 1938:** JIRÁT, Vojtěch: Obrozenské překlady Mozartova Dona Juana (1. Překlad Macháčkův). *Slovo a slovesnost* 4, 1938, 2, 73–90.
- Jungmann 1849:** JUNGMANN, Josef: *Historie literatury české*. Praha: Nákladem Českého museum, 1849.
- Kadare 2007:** KADARE, Ismail: *Krvavý duben*. Přel. Veronika Sysalová. Světová knihovna; sv. 53. V Praze: Odeon, 2007.
- Klosová 1954:** KLOSOVÁ, Ljuba: Josef Václav Frič a české divadlo (5. IX. 1829 – 14. X. 1890). *Divadlo* 5, 1954, 9, 853–857.
- Kratochvíl 1990:** KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji II. Vrátit slovo umlčeným*. 2. vyd. [1. vyd. 1975] Praha: Dolmen, 1990.
- Kristen 1990:** KRISTEN, Vladimír: Vztah mnicha Savy Chilandarského k etnickým procesům na Balkáně. *Český lid* 77, 1990, 2, 69–77.
- Kříž 1999:** KŘÍŽ, Vladimír: Podíl bulharské kultury na českém literárním vývoji (od počátku českého obrození do r. 1878). In: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš [edd.]: *Jihoslovenské literatury v českém prostředí*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1999, 6–18.
- Laiske 1974:** LAISKE, Miroslav: *Pražská dramaturgie. Česká divadelní představení v Praze do otevření Prozatímního divadla 2. 1844–1862*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1974.
- Marel 1931:** MAREL, Václav: Inšprucká perioda působení Fr. Zd. Skuherského (1854–1866). *Hudební výchova* 12, 1931, 93–96.
- Marel 1940:** MAREL, Václav: Hudební skladatel František Zdeněk Skuherský. In: Kofler-Felsheim, Anna von: *Bůh a Ty. Milostný deník Anny Šl. z Kofler-Felsheimu a hudebního skladatele Fr. Zdeňka Skuherského, 1857*. Přel. a uspořádala A. Borkovcová. V Českých Budějovicích: Jihočeské listy, 1940, 38–43.
- Mikuláš 2007:** MIKULÁŠ, Jiří: Rösler, Jan Joseph. In: Jakubcová, A. [ed.]: *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav – Academia, 2007, 502–503; též [on-line]. <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/R%C3%B6sler,_Jan_Joseph> [cit. 12. 10. 2019].
- Moravcová 2000:** MORAVCOVÁ, Mirjam [ed.]: *Antropologie dialogu: souznění a nedorozumění mezi Čechy a Bulhary. Konference pořádaná Institutem základů vzdělanosti v prostorách Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 14.–15. prosince 1998*. Praha: SOFIS, 2000.
- Páta 1940:** PÁTA, Josef: Vasil Dimitrov Stojanov, první Bulhar v českém sokolském kroji. *Sokol* 66, 1940, 3, 20. 3., 51–54.
- Penčev 2012:** PENČEV, Vladimír: *Po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2012.
- Penev 1924:** PENEV, Bojan: O různosti kultur a bulharské inteligenci. Přel. František Bicek. *Přítomnost* 1, 1924, 766–767, 776–777, 791–792.
- Penev 1925:** PENEV, Bojan: Dnešní literatura bulharská. Přel. František Tichý. In: Frinta, Ant. – Tichý, Fr. [edd.]: *Slovanský přehled 1914–1924. Sborník statí, dopisů a zpráv ze života slovanského. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého*. Praha: Orbis, 1925, 364–373.
- Pešek 1906:** PEŠEK, Josef: *Prvá česká zpěvoherní představení*. Vyškov: J. Pešek, 1906.
- Pinkerová 2015:** hp [= PINKEROVÁ, Helena]: Frič Josef Václav. In: Šormová, Eva [et al.]: *Česká činohra 19. a začátku 20. století. Osobnosti I. A–M*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, 2015, 194–198.
- Plavec 1940:** PLAVEC, Josef: Básník hudební a zhudebňovaný. In: Hartl, Antonín [ed.] [et al.]: *Věčný Máchas. Památník českého básníka*. Praha: Čin, 1940, 253–265.
- Putna 1996:** PUTNA, Martin C.: Svatá hora Athos ruskýma a českýma očima. *Souvislosti* 7, 1996, 1 (Řecko a my), 87–101.
- Ryantová 1999:** RYANTOVÁ, Marie: *Sáva Chilandarec (1837–1912) (Slavibor Breuer)*. Osobní fond. Inventář. Praha: Archiv Národního muzea, 1999.
- Ryantová 2019:** RYANTOVÁ, Marie: Sáva Chilandarec – filantrop a pravoslavný mnich. In: Petráš, Jiří [ed.] et al.: *Excentrici, ironici, outsideri ve středoevropské moderní kultuře*. Jihočeský sborník historický, suppl. 10. V Českých Budějovicích: Jihočeské muzeum, 2019, 50–62.

- Rychlík 2000 (2002, 2016):** RYCHLÍK, Jan. *Dějiny Bulharska*. Praha: NLN, 2000. – 2., doplněné a přepracované vyd. Praha: NLN, 2002. – 3., doplněné a přepracované vyd. Praha: NLN, 2016.
- Rychlík 2009:** RYCHLÍK, Jan [et al.]: *Mezi Vídní a Cařihradem I. Utváření balkánských národů*. Praha: Vyšehrad, 2009.
- Rychlík 2020:** RYCHLÍK, Jan [et al.]: *Mezi Terstem a Istanbulem. Balkánské národy ve 20. století*. V Praze: Vyšehrad, 2020.
- Rychlík – Penčev – Kouba 2010:** RYCHLÍK, Jan – PENČEV, Vladimír – KOUBA, Miroslav: Česko-bulharské vztahy. In: Hladký, Ladislav [a kol.]: *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy / Relations between Czechs and the Nations and Countries of Southeastern Europe*. Praha: Historický ústav, 2010, 225–252.
- Rychlík – Penčev – Kouba 2019:** RYCHLÍK, Jan – PENČEV, Vladimír – KOUBA, Miroslav: Czech-Bulgarian relations. In: Hladký, Ladislav [a kol.]: *Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe*. Zagreb: Srednja Europa, 2019, s. 263–293.
- Sís 1914:** SÍS, Vladimír: *Kritické dny Bulharska. Poznámky, úvahy a dojmy*. Praha: Vlastním nákladem, 1914.
- Slavejkov 1887:** Slavejkov [= SLAVEJKOV], Petko R.: Krvpomsta. Obraz z Albanska. Přel. Karel Červenka. *Věstník. Časopis spolků česko-slovanských ve Vídni* 5, 1887, 27 (2. 7.), 2; 28 (9. 7.), 2–3; 29 (16. 7.), 2–3; 30 (23. 7.), 2–3; 31 (30. 7.), 2–3.
- Stojanov 1863:** STOJANOV, Vasil [Dimitrov]: *Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a jónské ostrovy*. V Praze: F. Lipš, 1863.
- Šafařík 1837:** ŠAFAŘÍK, Pavel Josef: *Slovanské starožitnosti. Oddíl dějepisný*. V Praze: Pomocí Českého museum, tiskem Jana Spurného, 1837.
- Šafařík 1865:** ŠAFAŘÍK, Pavel Josef: *Rozpravy z oboru věd slovanských*. Sebrané spisy, sv. 3. K vydání upravil Josef Jireček. V Praze: Nákladem kněhkupce Bedřicha Tempského, 1865.
- Šak 1932:** ŠAK, Vladislav: Kyril Christov. In: Christov, Kiril: *Symphonie Prahy. Sonety*. Z rukopisu přeložil a předmluvu napsal V. Šak. Bulharská knihovna sv. 2. Praha: vlastním nákladem, 1932, 5–10.
- Todorov 1991:** TODOROV, Veličko: *Úvod do bulharistiky. Průvodce po dějinách česko-bulharských vztahů*. Praha: Karolinum, 1991.
- Treptow 2000:** TREPTOW, Kurt W. [ed.]: *Dějiny Rumunska*. Přeložil, doplnil, upravil, doslovem opatřil a Nástin česko-rumunských vztahů napsal Miroslav Tejchman. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- Tumfart 1996:** TUMFART, Barbara: *Ignaz Franz Castelli als Übersetzer französischer Theaterstücke. Ein Beitrag zum österreichischen Übersetzungswesen im 19. Jahrhundert*. Diplom-Arbeit. Wien: Universität Wien, 1996.
- Urban 1957:** URBAN, Zdeněk: *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.
- Urban 1978:** URBAN, Zdeněk: *Kiril Christov v Čechách*. Praha: Státní knihovna ČSR – Slovanská knihovna, 1978.
- Urban 1979:** URBAN, Zdeněk: České archivní příspěvky ke studiu života a díla Kirila Christova. *Slavia* 48, 1979, 4, 369–374.
- Urban 1982a:** URBAN, Zdeněk: Bulharská přísloví v podání F. L. Čelakovského a I. J. Hanuše. *Český lid* 69, 1982, 4, 233–237.
- Urban 1982b:** URBAN, Zdeněk: Dva zapomenuté portréty (B. Penev). *Bulharsko* 31, 1982, 6, 2.
- Urban 1985:** URBAN, Zdeněk: Bulharský F. X. Šalda. *Bulharsko* 34, 1985, 2, 4–5.
- Urban 1988:** URBAN, Zdeněk: Elizena Wolharská. *Bulharsko* 37, 1988, 6, 22.
- Urban 1990:** URBAN, Zdeněk: K aktuálním úkolům studia česko-bulharských kulturních vztahů (od roku 1848 do současnosti). In: Bartůšková, Sylva [ed.]: *Československo-bulharské kulturní vztahy. Tradice a perspektivy bádání*. Brno: Ústav slavistiky ČSAV, 1990, 16–26.
- Valášek 1996:** VALÁŠEK, Martin: Slavný český Athosan (Mezi Slaviborem Breuerem a Sávou Chilandarcem). *Souvislosti* 7, 1996, 1 (Řecko a my), 103–108.
- Vašek – Rychlík 2010:** VAŠEK, Richard – RYCHLÍK, Jan [edd.]: *Formování moderních národů ve střední a východní Evropě v 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav, 2010.
- Vašíček 2001:** VAŠÍČEK, Jaroslav: *Röslerova opera „Elisena, princezna bulharská“ (1807)*. Diplomová práce. Praha: Ústav hudební vědy FF UK, 2001.
- Vinš 2007:** VINŠ, Přemysl: Obraz Albánců v české společnosti na přelomu 19. a 20. století. *Slovanský přehled* 93, 2007, 1, 43–62.
- Wikipedie Rösler 2022:** *Jan Josef Rösler* [naposledy editováno 24. 11. 2022] [on-line]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Josef_R%C3%B6sler> [cit. 20. 1. 2023].

Wollman 1928: WOLLMAN, Frank. *Bulharské drama*. Spisy Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, sv. 9. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského, 1928.

Wollman 1989: WOLLMAN, Slavomír: *Česká škola literární komparatistiky (tradice, problémy, přínos)*. Acta Universitatis Carolinae – Philologica. Monographia, sv. 98/1987. Praha: UK, 1989.

Zeman 2019: ZEMAN, Pavel: *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1912. Život a práce českých učitelů*. Disertační práce. Vedoucí práce Václav Štěpánek. Brno: Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2019 [on-line]. <https://is.muni.cz/th/od0nc/Disertace_Pavel_Zeman.pdf> [cit. 30. 9. 2020].

Абаджиев 2009: АБАДЖИЕВ, Александър: *Невероятното дуо: Христина Морфова, Людмила Прокопова. 120 години от рождението им*. София: Мултипринт, 2009.

Арnaudов 1967: АРНАУДОВ, Михаил: *Кирил Христов. Живот и творчество*. София: Издателство на БАН, 1967.

Балабанова 2014: БАЛАБАНОВА, Христина: Славистичните текстове на Борис Йоцов като научно неусвоено пространство. *Славянски диалози* 11, 2014, 15, 48–56. Тѣж [on-line]. <<https://dialogi.uniplovdiv.bg/?p=2547>> [cit. 31. 8. 2022].

Балчева-Божкова – Филева 2016: БАЛЧЕВА-БОЖКОВА, Милена – ФИЛЕВА, Аделина [et al.]: *Иван Мърквичка / Jan Václav Mrkvička / Ivan Mrkvička (1856–1938)*. София: Български културен институт в Прага, 2016.

Банов 2018: БАНОВ, Боил [et al.]: *Ярослав Вешин / Jaroslav Věšín. 1860–1915*. София: Труд, 2018.

Бахнева 2013: БАХНЕВА, Калина: Хуманитет. „Западноевропейската романтика и нейните отражения в славянските литератури“ – последният лекционен синтез на Боян Пенев. In: Пенев, Боян: *Западноевропейската романтика и нейните отражения в славянските литератури*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, 7–129.

Бехиньова 1978: БЕХИНЬОВА, Венцеслава: „Каменният блян на Прага“ от Кирил Христов. In: *Проблеми на новата българска литература (Сборник в чест на 80-годишнината на акад. Георги Цанев)*. София: Издателство на БАН 1978, 205–215.

Вачкова 1998: ВАЧКОВА, Кина [et al.]: *Чехи в България и българи в Чехия. Етносоциални и културноантропологични модели. Литературоведски и лингвистични аспекти*. Шумен: Университетско издателство епископ Константин Преславски, 1998.

Върбанова 2018: ВЪРБАНОВА, Валентина Пенева: *Чешки приноси в културно-историческото наследство на България 1878–1940*. София: Парадигма, 2018.

Георгиев 1965: ГЕОРГИЕВ, Емил: *Общо и сравнително славянско литературознание*. София: Наука и изкуство, 1965.

Георгиев 1976: ГЕОРГИЕВ, Емил: *Епопея на освободителната борба на българския народ в славянските литератури*. София: Народна просвета, 1976.

Готовска-Хенце 2018а: ГОТОВСКА-ХЕНЦЕ, Теодоричка: Йозеф Майзнер – чешки революционер, български просветител. *История, научно-методическо списание* 22, 2014, 2, 140–155.

Готовска-Хенце 2018б: ГОТОВСКА-ХЕНЦЕ, Теодоричка: *Кирилският код. Славистиката и преоткриването на българите до 1848 г.* София: Парадигма, 2018.

Гюрова – Вълчев 1969: ГЮРОВА, Светла – ВЪЛЧЕВ, Георги: Писма на чешки литератори до Кирил Христов. *Литературна мисъл* 13, 1969, 6, 96–114.

Дамянова – Георгиева 2018: ДАМЯНОВА, Румяна – ГЕОРГИЕВА, Северина Николова [edd.] [et al.]: *Борис Йоцов. Библиография*. София: Издателски център „Боян Пенев“ при Институт за литература на БАН, 2018.

Даскалов 1996: ДАСКАЛОВ, Николай: Първите преводи на Яворов на чешки език. In: Михайлов, Димитър – Бенбасат, Алберт [edd.]: *Как ехото не глъхне. Нов сборник с изследвания за П. К. Яворов*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1996, 189–204.

Дейкова – Пенчев 2012: ДЕЙКОВА, Христина – ПЕНЧЕВ, Владимир [edd.]: *Българската бохемистика днес*. София: Парадигма, 2012.

Димитрова 2000: ДИМИТРОВА, Нина [ed.] [et al.]: *„Световност, демокрация, малки народи“*. Сборник материали от научна конференция, проведена на 10–11 ноември 2000 г., гр. София. София: Отворено общество, 2000.

Динеков 1969: ДИНЕКОВ, Петър: *Между свои и чужди. Литературни статии*. София: Български писател, 1969.

Дончева 2006: ДОНЧЕВА, Румяна: *Българо-чешки контакти в изкуството между двете световни войни*. София: Институт за изкуствознание БАН, 2006.

- Златарски 1911:** ЗЛАТАРСКИ, Васил Николов: Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец. *Известия на историческото дружество в София*, 1911, 3, 39–73.
- Златева 2006:** ЗЛАТЕВА, Ани [ed.]: *Владимир Сис и България*. Сборник статии от Националната научна конференция Владимир Сис и България, организирана от Института по история – БАН и проведена на 22–23 ноември 2003 в Хасково. София: Стигмати, 2006.
- Јовановић 1997:** ЈОВАНОВИЋ, Томислав: Поговор [Сава Хиландарац]. In: Сава Хиландарац: *Историја манастира Хиландара. Успомена на седамстогодишњицу оснивања*. Предео Спира Калик. Приредио Т. Јовановић. Београд: Народна библиотека Србије, 1997, 191–203.
- Јовановић 2000:** ЈОВАНОВИЋ, Владимир: Хиландар између Србије и Бугарске на преласку XIX и XX век. In: *Трећа казивања о Светој Гори*. Београд: ИП „Просвета“, 2000, 145–169.
- Леков – Бехиньова 2001:** ЛЕКОВ, Дочо – БЕХИНЬОВА, Венцеслава: Непознатиот Васил Димитров Стоянов. In: Стоянов, В. Д.: *Съчинения. Том I*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2001, 5–42.
- Маринска 2015:** МАРИНСКА, Ружа [et al.]: *Йосиф Питер / Josef Pitter (1881–1925)*. София: Български културен институт в Прага – Труд, 2015.
- Маринска – Попов 2009:** МАРИНСКА, Ружа – ПОПОВ, Здравко [et al.]: *Анета Ходина-Чермакова (1878–1943) и българо-чешката взаимност / Aneta Hodina-Čermáková (1878–1943) a bulharsko-česká vzájemnost*. Прага: Посолство на Република България в Чешката република, 2009.
- Милушев 2005 (2009):** МИЛУШЕВ, Явор: *Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България*. София : Академично изд. Проф. Марин Дринов, 2005. – 2. доп. изд. София: Академично изд. Проф. Марин Дринов, 2009.
- Овчаров 2000:** ОВЧАРОВ, Димитър [ed.] [et al.]: *Културната интеграция между чехи и българи в европейската традиция. Материали от VII лятна научна среща, Варна, 25–27 юни 1999 г.* Варна: Община Варна, 2000.
- Пенев 1945:** ПЕНЕВ, Боян: *Българска литература. Кратък исторически преглед*. 2 изд. София: Хемус, 1945.
- Пенев – Петров 1988:** ПЕНЕВ, Ангел – ПЕТРОВ, Петър: *Чужденци – просветни дейци в България*. София: Народна просвета, 1988
- Пенчев 1994:** ПЕНЧЕВ, Владимир: *Българо-чешки фолклористични контакти през Възраждането (60-те и 70-те години на XIX век)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Пенчев 1999:** ПЕНЧЕВ, Владимир: Чехи и българи, българи и чехи, или за една непубликувана книга. In: Тодоров, Величко [et al.]: *Чехи в България. История и типология на една цивилизаторска роля III*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999, 130–139.
- Пенчев 2014:** ПЕНЧЕВ, Владимир [ed.]: *20 години „Бохемия клуб“. Юбилеен сборник*. София : Парадигма, 2014.
- Побратим 1994:** ПОБРАТИМ [= МОРАВЦОВА, Мирям – УРБАН, Зденек – МИХАЙЛОВА, Катя – ПЕНЧЕВ, Владимир – СВЕТОСЛАВОВ, Величко]: *Българи по чешките земи*. Прев. Галина Белинска. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Радев 1976:** РАДЕВ, Иван: *Боян Пенев. Монографично изследване*. София: Наука и изкуство, 1976.
- Рихлик – Пенчев 2010:** РИХЛИК, Ян – ПЕНЧЕВ, Владимир: *История на Чехия*. София: Парадигма, 2010.
- Соленкова 2011:** СОЛЕНКОВА, Любомила [ed.] [et al.]: *Жената като феномен в българо-чешката взаимност (средата на XIX – средата на XX в.)*. Ръководител на проекта Ани Златева. Научен редактор Теодоричка Готовска-Хенце. Редактор Владимир Пенчев. София – Прага: Българи, списание за българите в Чехия [прил. към № 5–6/2011], 2011.
- Соленкова 2012а:** СОЛЕНКОВА, Любомила: Йозеф Пата и българите. In: Дейкова, Христина – Пенчев, Владимир [edd.]: *Българската бохемистика днес*. София: Парадигма, 2012, 317–326.
- Соленкова 2012б:** СОЛЕНКОВА, Любомила: Кореспонденция Христо Гандева и професора Йозефа Пата – ученик и учител. In: Дроснева, Елка Димитрова [ed.]: *Bulgarian, Ottoman and Caucasian Studies. Сборник статей, посвященный 65-летию С. И. Муртузалиева*. Москва: МБА, 2012, 300–313.
- Стефанов 1995:** СТЕФАНОВ, Павел: Архимандрит Онуфрий Хилендарски и неговите заслуги към ранното Българско възраждане. *Духовна култура* 75, 1995, 2, 20–24.
- Стоева 1997:** СТОЕВА, Христина: *Чехи и чешки възпитаници във Варна*. Варна: Славена, 1997.
- Стоянов I–II 2001:** СТОЯНОВ, Васил Димитров: *Съчинения. Том I–II*. Съст. Дочо Леков, † Венцеслава Бехиньова. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2001.

- Тодоров 1992:** ТОДОРОВ, Величко: *Чешкият сюжет. Чехия и чехите в българската литература*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Тодоров 1995–1999:** ТОДОРОВ, Величко [et al.]: *Чехи в България. История и типология на една цивилизаторска роля I–III*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, 1996, 1999.
- Тодоров 1996:** ТОДОРОВ, Величко: *И свой своя (не) позна... Част I*. Славянска библиотека, № 1/1996. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ – Бохемия клуб, 1996.
- Топалов 2012:** ТОПАЛОВ, Кирил [ed.]: *Българска възрожденска поезия. Антология*. София: Академия за балканската цивилизация, 2012.
- Трифонова 2016:** ТРИФОНОВА, Йорданка: *...от своя зов аз слушам ек. Чешки и словашки прочити на Яворовата лирика*. София: БАН, 2016.
- Урбан – Вачкова 1995:** УРБАН, Зденек – ВАЧКОВА, Кина: *Чешки страници за Шумен през Възраждането*. Шумен: И. Р. Блъсков, 1995.
- Урбан – Ржехачек 1992:** УРБАН, Зденек – РЖЕХАЧЕК, Лубош: *Прага и българската филология*. Прев. Галина Белинска. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Хронкова 1963:** ХРОНКОВА, Дануше: По някои въпроси на българската литература в Чехия между двете световни войни. In: *Чехословакия и България през вековете*. София: БАН, 1963, 415–455.
- Черни 2012:** ЧЕРНИ, Марцел: Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец (Богдан Попиванов) в светлината на преписката му (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хилендарец). *Исторически преглед* 68, 2012, 3–4, 132–164.
- Черни 2015:** ЧЕРНИ, Марцел: Вацлав Ханка и българите. *Исторически преглед* 71, 2015, 5–6, 185–197.
- Черни 2016:** ЧЕРНИ, Марцел: Пенчо Славейков и Чехия (Щрихи към рецепцията му през периода 1897–1929 г.). In: Антонова, Александра [ed.] [et al.]: *Пенчо Славейков. 150 години от рождението му*. София: Институт за литература БАН – Изд. център „Боян Пенев“, 2017, 404–420.
- Черни 2017:** ЧЕРНИ, Марцел: Кирил Христов – певец неудовлетворен, но неизпадащ в отчаяние... Към въпроса за ранната рецепция на творчеството му в Чехия (до 1918 г.). *Дзяло. е-списание в областта на хуманитаристиката X–XXI в.* 5, 2017, 10, s. p. [on-line]. <http://www.abcdar.com/magazine/X/%C4%8Cern%C3%BD_1314-9067_X.pdf> [cit. 26. 10. 2020].
- Черны 2016:** ЧЕРНЫ, Марцел: Франтишек Рут Тихий – выдающийся пропагандист белорусского языка и литературы межвоенного периода в Чехословакии. *Białorutenistyka Białostocka* 8, 2016, 8, 81–129.
- Черни – Хронкова 2022:** ЧЕРНИ, Марцел – †ХРОНКОВА, Дануше: Пражката версия на драмата „Майстор и дявол“. Няколко бележки върху чешкия период на Кирил Христов (1929–1938). *Studia Litteraria Serdicensia* 2, 2022, 3, 199–215.
- Чехи в България 2009:** *Чехи в България. Ролята на чешкото присъствие в Българското национално възрождане. 19–20 май 2009 г. София*. София: Валентин Траянов – Чешки център, 2009.

V Praze dne 29. dubna 2024

PhDr. Marcel Černý, Ph.D.